

लुम्बिनी प्रदेश

दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी प्रदेशगत
सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति सर्वेक्षण, २०७९

लुम्बिनी प्रदेश
नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी
प्रदेशगत सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति सर्वेक्षण, २०७९

प्रदेश योजना आयोग
लुम्बिनी प्रदेश, राप्ती उपत्यका (दिउखुरी), नेपाल

लुम्बिनी प्रदेश, दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी
प्रदेशगत सार्वजनिक खर्च खोजीनीति सर्वेक्षण, २०७९

प्रतिलिपि अधिकार @ प्रदेश योजना आयोग, लुम्बिनी प्रदेश, राप्ती उपत्यका (देउखुरी), नेपाल

फोन (+९७७)-०८२-४१३१०५

इमेल: infoppc.p5@gmail.com

वेब: ppc.lumbini.gov.np

प्राविधिक सहयोग: Reorienting Public Finance for SDGs Acceleration and Leveraging Additional Resources in Nepal Project, UN Joint Fund – UNDP/UNCDF/UN Women

प्रदेश सरकार
लुम्बिनी प्रदेश
राप्ती उपत्यका देउखुरी, नेपाल

शुभकामना

लुम्बिनी प्रदेशको दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी प्रदेशगत सार्वजनिक खर्चको खोजी नीति सर्वेक्षण प्रतिवेदन तयार पारेर पुस्तकका रूपमा प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा खुसी लागेको छ । नीतिमूलक अनुसन्धान तथा विकास संस्थाले लुम्बिनी प्रदेशको वस्तुस्थिति समेटेर तयार पारेको सामग्रीले सूचना र जानकारी प्रवाह गर्न सहयोगी हुनेछ, भन्ने पनि विश्वास लिएको छ ।

दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको उत्तिकै दायित्व रहेको छ र समन्वय एवम् सहकार्यको पनि उत्तिकै खाँचो छ । प्रदेश सरकार आफ्नो अधिकार सूची र जिम्मेवारीभित्र पर्ने दिगो विकासका लक्ष्यहरू पूरा गर्नेतर्फ कटिबद्ध भएर लागेको छ । हामीले नै यसअघि तयार पारेका प्रदेशका समृद्धिका आधारहरूलाई साकार पार्न उपयुक्त कार्यक्रम समेत बनाएर कार्यान्वयनमा केन्द्रित रहेको कुरा उल्लेख गर्न चाहन्छु । 'समृद्ध प्रदेश : आत्मनिर्भर लुम्बिनी' को लक्ष्यलाई साकार पार्नेगरी आवधिक, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तय गरिएका छन् । लुम्बिनी प्रदेश सरकारले प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका आयामहरूलाई समेटेटी सम्भावित लक्ष्य र सूचकहरू राखी 'दिगो विकास लक्ष्य' पुस्तिका समेत तयार गरिसकेको छ । आवधिक योजना तथा मध्यकालीन खर्च संरचनामा पनि ती लक्ष्यहरूलाई आन्तरिकीकरण गरी यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न उक्त सामग्री सहयोगी हुने हामीले ठानेका छौं । बजेट तर्जुमा गर्दाको समयमा प्रदेशका प्राथमिकतासँग सन्तुलन कायम गरी दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार साङ्केतिकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्तमा भएको विनियोजन र खर्चको लेखाङ्कन गराउन सहयोग गर्दछ, भन्ने हाम्रो विश्वास छ ।

प्रदेशमा विनियोजित बजेट र खर्चअन्तर्गतका क्षेत्रमा प्राप्त सुभावहरूले बजेट विनियोजनमा सन्तुलन कायम गर्न, बजेट हस्तान्तरणमा सहजता प्रदान गर्न तथा खर्चमा मितव्ययिता अपनाउन पनि सहज हुने हामीले ठानेका छौं । अन्तमा यो पुस्तिका महत्वपूर्ण र उपयोगी सिद्ध हुने विश्वास लिएको छु । लुम्बिनी प्रदेश योजना आयोगले प्रतिवेदन पुस्तिकालाई आगामी वर्षहरूमा पनि निरन्तरता देओस् यसका लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु । यो अध्ययन कार्यका लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम तथा अध्ययन कार्यमा संलग्न नीतिमूलक अनुसन्धान तथा विकास संस्थालाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

१० फागुन, २०७९

लिला गिरी
मुख्यमन्त्री

विषय सूची

अध्याय-१	१
अध्ययनको परिचय.....	१
१.१ पृष्ठभूमि.....	१
१.२ लुम्बिनी प्रदेशमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन	२
१.३ प्रदेशमा सार्वजनिक खर्च खोजीनीति (Tracking) को आवश्यकता र औचित्य	४
१.४ सार्वजनिक खर्च खोजीनीतिको उद्देश्य	५
१.५ सार्वजनिक खर्च खोजीनीतिको प्रक्रिया एवम् विधि	५
१.६ वित्तीय एवम् सूचना प्रवाह: विद्यमान व्यवस्था	१०
१.७ अध्ययनका सीमाहरू.....	१२
अध्याय- २	१३
लुम्बिनी प्रदेशको समग्र विकासको स्थिति.....	१३
२.१ पृष्ठभूमि.....	१३
२.२ प्रदेशको अर्थतन्त्रको अवस्था र तुलना.....	१३
२.३ सामाजिक क्षेत्र	१९
२.४ पूर्वाधार क्षेत्र.....	२३
२.५ वन तथा वातावरण	२३
अध्याय- ३	२५
दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति	२५
३.१ पृष्ठभूमि.....	२५
३.२ प्रदेशको बजेट स्रोतको विश्लेषण	२५
३.३ बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति	२६
३.४ दिविलअनुसार बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति.....	२७
३.५ दिविलअनुसार खर्च गर्न सक्ने क्षमता.....	३०

अध्याय- ४.....	३१
दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार खर्चको खोजीनीति: मामिला अध्ययन (Case Study)	३१
४.१ पृष्ठभूमि.....	३१
४.२ प्रदेशमा असमानता न्यूनीकरण, दिगो सहरी व्यवस्था र साझेदारीको अवस्थाको विश्लेषण	३२
४.३ अध्ययनको उपलब्धि एवम् व्याख्या.....	३४
४.४ दिविल १०, ११ र १७ माथि बजेट विनियोजन तथा खर्चमा समस्या	३८
४.५ निष्कर्ष	३९
अध्याय- ५.....	४१
बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण र खर्चसम्बन्धी समस्या र समाधान.....	४१
अध्याय- ६.....	४५
दिगोविकास लक्ष्यका सूचकहरूको प्रगति.....	४५
६.१ सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तन.....	४५
अध्याय- ७.....	४९
निष्कर्ष तथा सुझाव.....	४९
७.१ निष्कर्ष	४९
७.२ सुझावहरू.....	५२
सन्दर्भ सामाग्री.....	५
अनुसूची १. तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने प्रश्नावली.....	५७
अनुसूची २: चालु तथा पुँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको साङ्केतिकरण.....	६१

तालिका सूची

तालिका १: राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक तहमा दिगो विकास लक्ष्यअनुसार सूचक सङ्ख्या.....	३
तालिका २: कार्यविधि म्याट्रिक्स	८
तालिका ३: लुम्बिनी प्रदेशमा खर्च पुनरावलोकन सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका स्थानीय तह एवम् निकायहरू.....	१०
तालिका ४: प्रदेशगत अन्य आर्थिक तथा वित्तीय परिसूचकमा लुम्बिनी प्रदेशको अवस्था	१७
तालिका ५: प्रदेशगत कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको संरचनामा लुम्बिनी प्रदेश (२०७८/७९)	१७
तालिका ६: लुम्बिनी प्रदेश सरकारको पुँजीगत खर्चको तुलनात्मक प्रवृत्ति.....	१८
तालिका ७: आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा लुम्बिनी प्रदेश सञ्चित कोषको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना (रु. करोडमा)	१९
तालिका ८: औद्योगिक क्षेत्रको परिसूचकको प्रदेशगत तुलना.....	२०
तालिका ९: लुम्बिनी प्रदेशको सामुदायिक विद्यालयमा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात र अन्य प्रदेशसँगको तुलना.....	२०
तालिका १०: लुम्बिनी प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रमुख सूचकको तुलनात्मक स्थिति (प्रतिशतमा)	२०
तालिका ११: लुम्बिनी प्रदेशमा लैङ्गिक तथा मानव विकासको तुलनात्मक अवस्था	२१
तालिका १२: लुम्बिनी प्रदेशको ऊर्जा सम्बन्धी परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना.....	२२
तालिका १३: लुम्बिनी प्रदेशको सडक सञ्जालका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना	२२
तालिका १४: लुम्बिनी प्रदेशको वन क्षेत्रका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना.....	२३
तालिका १५: लुम्बिनी प्रदेशको गत तीन आर्थिक वर्ष को बजेट स्रोत विवरण (रु.लाखमा)	३६
तालिका १६: लुम्बिनी प्रदेशको विनियोजित बजेट र खर्चको अवस्था	३६
तालिका १७: दिविल अनुसार लुम्बिनी प्रदेशको बजेट विनियोजन र खर्च प्रतिशतको प्रवृत्ति	३८
तालिका १८: दिविल अनुसार लुम्बिनी प्रदेशको बजेट विनियोजन र खर्चको अवस्था	२९
तालिका १९: लुम्बिनी प्रदेशमा सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तनको सारांश.....	४५

चित्र सूची

चित्र १: स्रोतप्रवाहको खोजीनीतिका अवयवहरू.....	११
चित्र २: अवधारणात्मक रूपरेखा.....	१२
चित्र ३: कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा लुम्बिनी प्रदेशको योगदान र अन्य प्रदेशसँग तुलना (प्रतिशतमा)	१४
चित्र ४: लुम्बिनी प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर र अन्य प्रदेशसँग तुलना (प्रतिशतमा)	१५
चित्र ५: दिविल अनुसार लुम्बिनी प्रदेशको खर्च गर्न सक्ने क्षमता.....	३०

अध्ययनको परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्य (दिविल)ले मुलुकमा समृद्धिको सृजना, न्यायमुखी वितरण र दिगोपनालाई मूल प्रवाहीकरण गरी समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गराउने मुख्य उद्देश्य लिएको छ। उक्त उद्देश्य हासिल गर्न दिगो विकास लक्ष्यका पाँच स्तम्भहरू मानव, समृद्धि, शान्ति, पृथ्वी र साझेदारी जस्ता विषयमा सहकार्य र समन्वयात्मक विकास गर्नु जरुरी देखिन्छ। मुलुकको योजनाबद्ध विकासका लागि आवश्यक आय वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पुँजी निर्माण र आर्थिक तथा सामाजिक जोखिमहरूको न्यूनीकरण पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ। मुलुकले वि.सं. २०८७ सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने सोचसहित उच्च-मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा पुग्ने तथा वि.सं. २१०० सम्मका लागि तयार गरिएका दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गरी समुन्नत मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य तय गरेको छ। नेपालको सन्दर्भमा दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने मुख्य आधार सङ्घीय संरचना अनुरूपको प्रादेशिक बजेट र यसको कार्यान्वयनको महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ। त्यसैले प्रादेशिक उद्देश्य हासिल गर्न प्रदेशका आवधिक, मध्यमकालीन तथा वार्षिक कार्यक्रमहरूमा रफ्तत सरकारका विभिन्न तह र निकायहरूले विनियोजन गरेको बजेट तथा खर्च र यसबाट दिविलका सूचकहरूमा आएको परिवर्तनको खोजीनीति सर्वेक्षण र विश्लेषण अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यस प्रतिवेदनमा लुम्बिनी प्रदेशका यी विषयहरूलाई समेटिएको छ।

लुम्बिनी प्रदेशले उच्च आर्थिक वृद्धिसहित समृद्ध अर्थतन्त्र, रोजगारीसहित जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त आम्दानी, आधारभूत भौतिक सुविधाको उपलब्धता, सुरक्षा र स्वच्छ वातावरण कायम रहने समृद्ध प्रदेशका खुसी जनताको दीर्घकालीन सोच राखेको छ। यस प्रदेशले आफ्नै वस्तुस्थिति र यथार्थ तथ्यलाई समेटेर प्रदेश स्तरीय दिविलको प्रकाशन पनि गरिसकेको छ। प्रदेशको पहिलो आवधिक योजनाका लक्ष्य, उद्देश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल गर्न ६ वटा रणनीति अवलम्बन गरिएको छ। संविधानले परिकल्पना गरेबमोजिम प्रदेशमा सन्तुलित अर्थव्यवस्थाको सोचलाई मूर्त रूप दिनका लागि प्रथम आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१) सँग सामञ्जस्य हुने गरी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०७९/८० सम्म प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको योजनासहित मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरिएको छ। प्राथमिकताका आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा वार्षिक कार्यक्रममा परेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूलाई रणनीतिक स्तम्भ, दिगो विकासका लक्ष्य र लैङ्गिक सङ्केतका आधारमा वर्गीकरण गरी सोअनुसारको बजेट विनियोजनको विश्लेषण गरिएको पाइन्छ।

१.२ लुम्बिनी प्रदेशमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन

नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको मार्गचित्र सन् २०१६-२०३० निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ। यसका लागि उक्त मार्गचित्रमा विश्वब्यापी सूचकाङ्कको अतिरिक्त नेपालको तथा यस प्रदेशको सन्दर्भलाई समेट्न सक्ने गरी केही सूचकहरूसमेत थप गरेको पाइन्छ। सङ्घीयताअनुरूप दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई प्रदेश र स्थानीय तहको योजना र बजेट प्रक्रियामा समावेश गरी आन्तारिकीकरण गरिएको छ। प्रदेश तहमा समेत वित्तीय स्रोतको अनुमान गर्न आवश्यकताको आकलन, लागत अनुमान र वित्तीय रणनीति तयार गरी स्रोतको परिचालन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। लुम्बिनी प्रदेशको अनुगमन र मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा दिविलका लक्ष्यहरूलाई समेत समावेश गरी दिविलको प्रगति मापनको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ।

नेपालले प्रतिबद्धता गरेअनुरूप सन् २०१५ मा नै नेपालका निम्ति दिविल सन् २०१६-३० मार्गचित्र तयार गरी लुम्बिनी प्रदेशमा समेत दिविलको कार्यान्वयन गर्दै आएको पाइन्छ। प्रादेशिक योजनाहरूले दिविललाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ। राष्ट्रिय अवस्थालाई हेर्दा दिविलको कार्यसूची अन्तर्गतका १७ लक्ष्यहरू मध्ये चौधौँ लक्ष्यबाहेक अन्य सबै लक्ष्यहरू, १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३७ (दोहोरिएका समेत) वटा विश्वब्यापी सूचकहरू रहेका छन्। प्रदेशले वस्तुगत यथार्थतालाई समेट्ने गरी राष्ट्रिय लक्ष्य १४ का सूचकबाहेक अन्य २५७ वटा राष्ट्रिय सूचकको निर्धारण गरेको देखिन्छ।

तालिका १: राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक तहमा दिगो विकास लक्ष्यअनुसार सूचक सङ्ख्या

दिविल सङ्केत	दिगो विकास लक्ष्य	सूचक सङ्ख्या			
		परिमाणात्मक लक्ष्य	विश्वव्यापी	नेपालका थप	कुल
१	हरेक क्षेत्रमा रहेका सबै स्वरूपहरूका गरिबीको अन्त्य गर्ने	७	१३	१७	३०
२	भोकमरी अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा र उन्नत पोषण प्राप्त गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने	८	१४	१८	३२
३	सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने	१३	२८	३२	६०
४	समावेशी तथा गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने	१०	१२	३२	४४
५	लैङ्गिक समानता कायम गर्ने र सबै महिला र किशोरीलाई सशक्त बनाउने	९	१४	२२	३६
६	सबैका निमित्त खानेपानी र सरसफाइको उपलब्धताका साथै यसको दिगो व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित गर्ने	८	११	१४	२५
७	भरपर्दो, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	५	६	९	१५
८	स्थिर, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि, पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्द्धन गर्ने	१२	१६	१४	३०
९	उत्थानशील पूर्वाधार निर्माण गर्ने/ समावेशी तथा दिगो औद्योगिकीकरण प्रवर्द्धन गर्ने र नवप्रवर्तनतर्फ प्रेरित गर्ने	८	१२	८	२०
१०	देशभित्र तथा देशहरूबीच असमानता हटाउने	१०	१४	१३	२७
११	शहरहरू र मानव बस्तीहरूलाई समावेशी, सुरक्षित, समानुकूलित उत्थानशील र दिगो बनाउने	१०	१४	१६	३०

१२	दिगो उपभोग र उत्पादन ढाँचाहरू सुनिश्चित गर्ने	११	१३	१४	२७
१३	जलवायु परिवर्तन र यसका असरहरूसँग जुझन कार्य अघि बढाउने	५	८	१६	२४
१४	दिगो विकासको निम्ति महासागरहरू, समुन्द्रहरू र सामुद्रिक स्रोतहरू संरक्षण गर्ने र दिगो रूपमा प्रयोग गर्ने	१०	०	०	०
१५	पृथ्वीको भूपरिधिस्तरीय परिस्थिति प्रणालीहरूको दिगो उपयोग, रक्षा र पुनर्स्थापन गर्ने, वनजङ्गलको दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने, वनजङ्गलको विनाशलाई रोक्ने, जमिनको क्षयीकरण रोक्नु र यसलाई उल्ट्याई जैविक विविधताको हासलाई रोक्ने	१२	१४	१७	३१
१६	दिगो विकासका निम्ति शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजहरूको प्रवर्द्धन गर्ने, न्यायमा सबैको पहुँच स्थापित गर्ने र सबै तहहरूमा प्रभावकारी, जबाफदेही र समावेशी संस्थाहरू निर्माण गर्ने	१२	२४	७	३१
१७	दिगो विकासका लागि कार्यान्वयनका उपायहरू साधनहरूलाई सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीलाई पुनःजीवन्त तुल्याउने	१९	२४	८	३२
	जम्मा	१६९	२३७	२५७	४९४

स्रोत: National Planning Commission, 2020

१.३ प्रदेशमा सार्वजनिक खर्च खोजीनीति (Tracking) को आवश्यकता र औचित्य

सार्वजनिक खर्च खोजीनीतिले लुम्बिनी प्रदेशका लक्षित वर्गका लागि छुट्ट्याएको सरकारी बजेट र त्यसको खर्च प्रक्रिया र लक्षित वर्गको समुन्नतिमा परेको प्रभावको विश्लेषण गर्ने औजारको कार्य गर्दछ। यसलाई लक्षित वर्गका लागि प्रवाहित बजेट र खर्चबीचको अनुपात मापन गर्ने वित्तीय प्रवाहको मूल्याङ्कन तथा निगरानी गर्ने कार्यको रूपमा बुझिन्छ। यसको कार्यक्षेत्र खर्च खोजीनीतिको किसिम र खर्च गर्ने सार्वजनिक प्रशासनका तहहरूले निर्धारण गर्दछन्। यसले दिगो विकास लक्ष्यका सन्दर्भमा सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन तथा सरकारी बजेटको उद्देश्यअनुरूप खर्च गरी कुन स्तरसम्म सेवाग्राहीको आवश्यकता परिपूर्ति हुन सक्छो भन्ने यथार्थपरक जानकारी उजागर गर्ने महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा कार्य गर्दछ।

प्रदेशको सार्वजनिक खर्च खोजीनीति सर्वेक्षणले वर्तमान सरकारी वित्तीय र प्रशासनिक पद्धतिअनुरूप रकम प्रवाहको अवस्था पहिचान गर्ने, प्रदेशले लक्षित गरेका सेवाग्राहीले विनियोजित रकमबाट प्राप्त गरेको फाइदाको अनुमान गर्ने, वर्तमान सङ्घीय स्वरूपअनुसार प्राप्त रकमको खर्चमा देखिएका राजनीतिक तथा संस्थागत समस्याहरू पहिचान गर्ने र सरकारी खर्च मापदण्डअनुसार भए-नभएको बारे विश्लेषण गर्दछ। यसका अतिरिक्त यसले सङ्घीय सरकारी संरचनामा प्रदेशदेखि स्थानीय तहसम्मको सार्वजनिक खर्चको तहगत रूपमा पछ्याउँदै लक्षित उपलब्धिहरूको अवस्थासमेत समेट्ने हुँदा यसलाई सामाजिक लेखापरीक्षण पनि भन्ने गरिन्छ। यसकारण नेपालको सङ्घीय संरचनामा प्रदेशस्तरको दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिको लागि भएको यथार्थ खर्च र यसबाट भएका उपलब्धिहरू दस्तावेजीकरण गरी सोका आधारमा आगामी वर्षहरूमा प्रदेशका सबै लक्ष्य हासिल गर्नका लागि चाहिने उपयुक्त सुझावसहितको सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति निकै महत्त्वपूर्ण हुने देखिन्छ।

१.४ सार्वजनिक खर्च खोजीनीतिको उद्देश्य

यस सर्वेक्षणको प्रमुख उद्देश्य लुम्बिनी प्रदेशमा केन्द्रित रही प्रदेश तथा यसअन्तर्गतका निकायहरूबाट बजेट प्रवाह हुने स्थानीय तहहरूमा समेत दिविल लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि भएको स्रोत विनियोजन तथा खर्चको ढाँचाको यथार्थ अवस्थालाई समग्र रूपमा सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति विश्लेषण गरी यससम्बन्धी सुझावसहितको प्रतिवेदन तयार गर्नु हो। सो बमोजिम यसका विशेष उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१. आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०७८/७९ सम्मको दिविलमा प्रदेशस्तरबाट यसअन्तर्गत प्रवाह हुने सम्पूर्ण सरकारी बजेटको प्रवाह तथा खर्चको प्रवृत्तिको विश्लेषण गर्ने।
२. दिविल प्राप्तिका लागि स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण, तथा खर्च कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गर्ने।
३. अध्ययन अवधिमा सार्वजनिक खर्चले दिविलका सूचकहरूमा आधाररेखादेखि हालसम्म भएको प्रगतिको मूल्याङ्कन, र आवश्यक रहेमा परिमार्जन गर्नुपर्ने विषयसहित पुनरावलोकनका लागि सुझाव दिने।

१.५ सार्वजनिक खर्च खोजीनीतिको प्रक्रिया एवम् विधि

यस सर्वेक्षण कार्यमा लुम्बिनी प्रदेशको र यस प्रदेशले स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरेको बजेट विनियोजन र खर्चलाई पछ्याउँदै प्राथमिक र द्वितीयक दुवै थरीका तथ्याङ्क सङ्कलन गरी गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै विश्लेषण गरिएको छ। लुम्बिनी प्रदेश र यसअन्तर्गतका स्थानीय तहका प्रकाशित र अप्रकाशित जानकारीमूलक सामग्रीहरू तथा प्रदेशको वेबसाइटमा उपलब्ध सम्पूर्ण दस्तावेजहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी आवश्यकताअनुसार दिविल कोड नगरिएका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूको कोडसमेत पूरा गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका लागि डेस्क पुनरावलोकन, मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता र केन्द्रित समूह छलफलको प्रयोग गरिएको थियो। प्राप्त तथ्याङ्कलाई EXCEL सिटमा राखी परिमाणात्मक

तथ्याङ्कबाट आएका परिणामहरूलाई सम्बन्धित गुणात्मक जानकारीसँग त्रिकोणीयकरण (Triangulation) गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। यो प्रक्रिया तथा विधिको सम्पूर्ण विस्तृत जानकारी तल प्रस्तुत गरिएको छ।

(क) तथ्याङ्कको स्रोत पहिचान

पहिलो चरणअन्तर्गत यस प्रदेशमा २०७६/७७ देखि २०७८/७९ सम्मको बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण, आन्तरिक स्रोत तथा खर्चलाई महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र लुम्बिनी प्रदेशको प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट सिलसिलाबद्ध गरी त्यसको तथ्याङ्कको स्रोत पहिचान गरियो। प्रदेशस्तरबाट प्राप्त गर्न कठिन हुने केही परिमाणात्मक र गुणात्मक तथ्यहरूको लागि यस प्रदेशका स्थानीय तहहरूलाई सूचनाको स्रोतको रूपमा पहिचान गरियो। यस क्रममा केन्द्रबाट भएको बजेट विनियोजन, लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक बजेट, प्रगति प्रतिवेदन र वार्षिक कार्ययोजना आदिलाई अध्ययन सामग्रीको रूपमा पहिचान गरियो।

(ख) तथ्याङ्क सङ्कलन

यस अध्ययनमा गुणात्मक र परिमाणात्मक विश्लेषणका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक र द्वितीयक दुवै थरीका तथ्याङ्क र सूचनाहरू सङ्कलन गरिएको थियो। यो तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य दुई चरणमा सम्पन्न गरिएको थियो। पहिलो चरणमा द्वितीयक तथ्याङ्कको लागि २०७९ असोज २८ गतेदेखि कार्तिक १५ गतेसम्म प्रदेशस्तरको परिमाणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो भने स्थानीय तहसम्मका दुवै थरीका तथ्याङ्क कार्तिक २३ बाट कार्तिक २९ गते सम्ममा सम्पन्न गरियो। गुणात्मक विश्लेषणका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलनका लागि प्रदेशस्तरमा ५ र स्थानीय तहमा ५ गरी जम्मा १० वटा मुख्य विज्ञ उत्तरदाता अन्तरवार्ता र ५ वटा (प्रदेशमा २ र स्थानीय तहमा ३) समूह छलफल सम्पन्न गरिएको थियो। विज्ञ उत्तरदाता अन्तरवार्ता र समूह छलफलका लागि छुट्टाछुट्टै चेकलिस्ट (Check list) र प्रश्नावली तयार गरी त्यसमा आधारित रही प्रदेश र स्थानीय तहका सम्बन्धित कार्यालय तथा विज्ञहरूबाट तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गरिएको थियो। अध्ययनलाई सिलसिलाबद्ध तरिकाले सम्पन्न गर्नका लागि प्रथम चरणमा डेस्क पुनरावलोकन गरी आएको तथ्यका आधारमा अन्य आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका लागि फिल्ड सर्वेक्षण कार्यसमेतको विस्तृत विवरण यसप्रकार छ:

(ग) डेस्क पुनरावलोकन (Desk Review)

यस विधिलाई विशेषतः यस अध्ययनको पहिलो उद्देश्य परिपूर्तिका लागि प्रयोग गरिएको थियो। जसअनुसार सङ्घीय तथा लुम्बिनी प्रदेशस्तर र यसअन्तर्गतका स्थानीय तहहरूले वेबसाइट (website) मार्फत उपलब्ध गराएका सम्पूर्ण गुणात्मक र परिमाणात्मक तथ्याङ्क तथा जानकारीहरू समेटिने गरी द्वितीयक तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अध्ययन गरिएको थियो। यस क्रममा अध्ययनको क्षेत्रलाई समेट्ने गरी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०७८/७९ सम्मको प्रदेशको बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण, आन्तरिक स्रोत तथा खर्चलाई सिलसिलाबद्ध

गरी त्यसको तथ्याङ्क एकत्रित गरियो। यस तथ्याङ्कलाई केन्द्रबाट प्रदेशमा भएको बजेट विनियोजन, लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक बजेट, प्रगति प्रतिवेदन र वार्षिक कार्ययोजना समेतसँग मिलाई अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि चाहिने थप सामग्री तयारीको योजना तय गरियो।

डेस्क पुनरावलोकनबाट आएका जानकारीको आधारमा अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने थप तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गर्न अलग-अलग चेकलिस्ट र प्रश्नावली तयार गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो। यस प्रतिवेदन तथा चेकलिस्ट र प्रश्नावलीलाई प्रदेश योजना आयोग तथा युएनडिपी मा प्रस्तुत गरी थप प्राथमिक तथ्याङ्क तथा जानकारीको लागि प्रदेशको फिल्ड भ्रमण तय गरिएको थियो। अध्ययनको कार्यक्षेत्र र प्रवृत्ति अनुरूप प्रदेश योजना आयोग, युएनडिपी तथा अध्ययन टिमका विज्ञहरूको सामूहिक छलफल तथा प्रदेशका मन्त्रालयहरूबाट प्राप्त सुझावअनुसार प्रदेशभित्रका स्थानीय तहबाट समेत तोकिएका स्थानीय तहको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुपर्ने देखिएकाले सो अनुरूपको दोस्रो चरणको कार्य प्रारम्भ गरिएको थियो।

तालिका २: कार्यविधि म्याट्रिक्स

अध्ययनको उद्देश्य	सर्वेक्षण पत्र	सर्वेक्षणका अवयवहरू	तथ्याङ्क स्रोत	तथ्याङ्कसङ्कलन विधि	तथ्याङ्कसङ्कलन गर्ने साधन
आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि २०७८/७९ सम्मको दिविलमा प्रदेशस्तरबाट यसअन्तर्गत प्रवाह हुने सम्पूर्ण सरकारी बजेटको प्रवाह तथा खर्चको ढाँचाको विश्लेषण गर्ने।	नेपालमा प्रदेश स्तरमा दिविलमा स्रोत विनियोजन, रकम हस्तान्तरण संयन्त्र र खर्चको प्रक्रियाहरू के कस्तो छ?	<ul style="list-style-type: none"> कति बजेट छुट्टयाइएको थियो? कति बजेट स्वीकृत भएको थियो?? दिविलको लागि कति बजेट छुट्टयाइएको थियो ? विभिन्न तह तथा निकायहरूको लागि रकम छुट्टयाउने विधि के थियो? र कति छुट्टयाइएको थियो ? 	सङ्घीय बजेट, प्रदेशको बजेट, स्थानीय तहको बजेट र म.ले. प. तथा प्र.ले.प. का प्रतिवेदनहरू	Desk review	चयन गर्ने फाराम/ चेकलिस्ट तथा प्रकाशित प्रतिवेदनहरू
दिविलको कार्यान्वयनका क्रममा स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण (रकमान्तर) र खर्च गर्दाका	स्रोत विनियोजन र हस्तान्तरण (रकमान्तर) गर्दाका प्रक्रियाहरू के के छन् ? प्रत्येक सरकारी	<ul style="list-style-type: none"> दिविल अनुसार वास्तविक रकम प्राप्त भएको छ/थियो? रकम वितरण तथा उपभोगमा कुशलता? 	सङ्घ, प्रदेश र यस अन्तर्गतका सबै निकायहरू तथा स्थानीय तहका	छनोट मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता	छनोटको लागि चेकलिस्ट मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता — प्रश्नावली

समस्याहरू पहिचान गर्ने	तहमा हरेक क्षेत्र वा दिविलमा खर्च गर्ने प्रवृत्ति के छ?	<ul style="list-style-type: none"> • बजेट अनुशासन ? • सबै तहमा बजेट खर्चमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता • बजेट रकमको अव्यवस्था, चुहावट र ढिलोपना • चुनौती तथा अवरोध 	प्रशासनिक र वित्त सम्बन्धी कार्यालयहरूको वित्तीय रेकर्ड		
सरकारी खर्चको असरले दिविलका सूचकहरूमा (आधारबिन्दुदेखि हालसम्म) आएको परिवर्तनको विश्लेषण गर्ने	सरकारी खर्चले दिविलका सूचकहरूमा (आधारबिन्दुदेखि हालसम्म) कस्तो असर परेको छ ? सरकारी खर्चले दिविलका सूचकहरू (आधारबिन्दुदेखि हालसम्म) कसरी परिवर्तन भएका छन्	<ul style="list-style-type: none"> • सूचकहरूमा दिविल वा क्षेत्रगत परिवर्तन • संस्थागत, वातावरणीय तथा शासकीय सुधार 	राष्ट्रिय, प्रादेशिक वा स्थानीय तह स्तरीय सर्वेक्षणका तथ्याङ्क प्रदेश मन्त्रालयका प्रशासकीय तथ्याङ्क विश्लेषण खर्च गर्ने एकाइ तथा जनसमुदायको अन्तरवार्ता	छनोट फर्म, चेकलिस्ट, वार्षिक प्रतिवेदन र सर्वेक्षण प्रतिवेदन मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता, अवलोकन र Transect Walk	छनोट फर्म, चेकलिस्ट मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता, अवलोकन र Transect Walk – प्रश्नावली

(घ) फिल्ड सर्वेक्षण

यस विधिलाई विशेषत यस अध्ययनको दोस्रो र तेस्रो उद्देश्य पूरा गर्न तथा मामिला अध्ययन गर्नका लागि समेत प्रयोग गरिएको छ। यस कार्यका लागि प्रथमत प्रदेश योजना आयोग र प्रदेश अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालयको भ्रमण गरियो। त्यहाँ सम्पन्न बैठक तथा छलफलमा अध्ययनको उद्देश्य तथा तयार गरिएका प्रतिवेदन एवम् चेकलिस्ट र प्रश्नावलीको आवश्यक परिमार्जन गरी कार्य सम्पन्नताका लागि सबैको सहकार्य र सहयोगको लागि कार्ययोजनासमेत तय गरिएको थियो। यसै क्रममा अन्तिम रूप दिइएको सो चेकलिस्ट र प्रश्नावली प्रयोग गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलनको कार्य सम्पन्न गरिएको थियो। (समूह छलफलका र अन्तरवार्ताका लागि प्रयोग गरिएका चेकलिस्ट र प्रश्नावली अनुसूची १ मा संलग्न गरिएको छ)

बि.स. २०७९/७/२३ गते लुम्बिनी प्रदेश सरकार प्रदेश योजना आयोगका सदस्य सचिवसहित सम्बन्धित सबै मन्त्रालय तथा निकायहरूसँग भेटघाट र छलफल गरिएको थियो। उक्त छलफलमा अर्थ तथा सहकारी

मन्त्रालयका सचिव, शिक्षा तथा सामाजिक विकास मन्त्रालयका कर्मचारी र शिक्षा निर्देशनालयका निर्देशक लगायत अन्य सरोकारवालाको उपस्थिति रहेको थियो। छलफलमा फिल्ड सर्वेक्षणका लागि प्रस्ताव गरिएका स्थानीय तहहरूबारे छलफल गर्नुका साथै तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि तयार गरिएका सामग्रीहरू माथि छलफल गरी प्रस्तावित स्थानीय तहको नामावली र चेकलिस्ट तथा प्रश्नावलीलाई सामान्य संशोधनसहित अनुमोदन गरिएको थियो। साथै बैठकमा सहभागीमध्ये केही सरकारी प्रतिनिधिहरूसँग मुख्य विज्ञ उत्तरदाताका रूपमा अन्तरवार्ता समेत सम्पन्न गरिएको थियो।

(ड) मामिला अध्ययन

मामिला अध्ययनका लागि डेस्क पुनरावलोकनबाट प्राप्त तथ्याङ्क र जानकारी सङ्कलनको कार्य सम्पन्न भए पश्चात् फिल्ड भ्रमण गरी सम्पन्न गरिएको थियो। प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा नै उल्लेख भएअनुरूप यस प्रदेशका लागि दिविल १०, ११ र १७ लाई लिएर मामिला अध्ययन सम्पन्न गरिएको थियो। मामिला अध्ययनका लागि यस प्रदेश र यसअन्तर्गतका छनोटमा परेका सबै स्थानीय तहहरूको भ्रमण गरिएको थियो। मामिला अध्ययनभित्र परेका दिविल १० अन्तर्गत दिगो उत्पादन र उपभोग, दिविल ११ अन्तर्गत दिगो तथा उत्थानशील सहरी विकास र दिविल १७ अन्तर्गत दिगो विकासका लागि साझेदारीसम्बन्धी प्रदेशस्तरबाट भएको बजेट विनियोजन र खर्चको खोजीनीति सम्पन्न गरिएको थियो। यस क्रममा प्रदेश आफैले खर्च गरेको रकमको खोजीनीति तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरेको बजेट खर्चको खोजीनीति सोही स्थानीय तहमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूलाई आधार मानी छुट्टाछुट्टै प्रश्नावली र चेकलिस्टको सहयोगमा मुख्य सूचना अन्तरवार्ता तथा केन्द्रित समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो। स्थानीय तहस्तरको छनोट गर्दा प्रदेश अन्तर्गतका तराईका सबै जिल्लालाई समेटिने गरी Purposive Sampling विधिको प्रयोग गरिएको थियो। सरोकारवालाको सहमतिअनुसार नै दिगो र उत्थानशील सहरी विकाससँग सम्बन्धित जनता आवास कार्यक्रम र साझेदारीका कार्यक्रमहरू नामक कार्यक्रम वा योजनाहरूका रूपमा कार्यान्वयनमा रहेका विषयमा मामिला अध्ययन सम्पन्न गरिएको थियो। यस प्रदेशमा सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका एकाइहरूको सङ्ख्या तलको तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३: लुम्बिनी प्रदेशमा खर्च पुनरावलोकन सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका स्थानीय तह एवम् निकायहरू

एकाइ	सङ्ख्या	छनोट गरिएका स्थानीय तह तथा निकायहरू
उपमहानगरपालिका	१	बुटवल उपमहानगरपालिका
नगरपालिका	१	तानसेन नगरपालिका
गाउँपालिका	३	तिनाउ गाउँपालिका, ओमसतिया गाउँपालिका, जानकी गाउँपालिका, भूमे गाउँपालिका र विजयनगर गाउँपालिका
स्थानीय सरकारी निकाय	६	ठुलो परिमाणमा खर्च गर्ने ६ सरकारी

		एकाइहरू
केन्द्रित समूह छलफल	३	प्रदेशस्तरमा एक, जिल्लास्तरमा एक र स्थानीय तहमा एक
विज्ञ उत्तरदाता अन्तरवार्ता	१०	प्रदेशस्तरमा तीन, जिल्लास्तरमा तीन र स्थानीय तहमा चार
जम्मा	२४	

(च) तथ्याङ्क विश्लेषण

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त यस प्रदेशको गत तीन आर्थिक वर्षको बजेट विनियोजनको जानकारी र यसको अध्ययनपश्चात् दिविलअनुसार साङ्केतिकरण नगरिएको बजेटको प्रतिशत उच्च देखिएको थियो। यस विषयलाई लिएर अध्ययनरत टिमले प्रदेश योजना आयोग र प्रदेश अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालयसँग छलफल गरी निकालेको निस्कर्षअनुसार सङ्घीय तहमा प्रयोग गरिएका SDG Coding र प्रदेशस्तरको SDG Coding का लागि तयार पारिएको स्रोतपुस्तिकालाई आधार मानी प्रदेशको विनियोजित बजेट र खर्चको बजेट उपशीर्षक तथा क्रियाकलापको पुनः पूर्ण साङ्केतिकरण गरिएको थियो। यस Excel Sheet मा प्राप्त परिमाणात्मक तथ्याङ्कलाई व्याख्यात्मक विश्लेषण विधि अनुरूप अध्ययनका तीनै उद्देश्य पूरा हुने गरी सिलसिलाबद्ध तरिकाले परिणाम निकालिएको थियो भने गुणात्मक विश्लेषणको लागि सङ्कलित तथ्याङ्क तथा जानकारीलाई परिमाणात्मक तथ्याङ्कसँग मिलाउँदै अध्ययनको प्रथम, द्वितीय र तृतीय उद्देश्यअनुरूपका परिणाम स्पष्ट हुने गरी प्रस्तुत गरिएको छ। यस विधिलाई मामिला अध्ययनको लागि पनि लागु गरिएको छ।

(छ) तथ्याङ्कको गुणस्तरीयता कायम

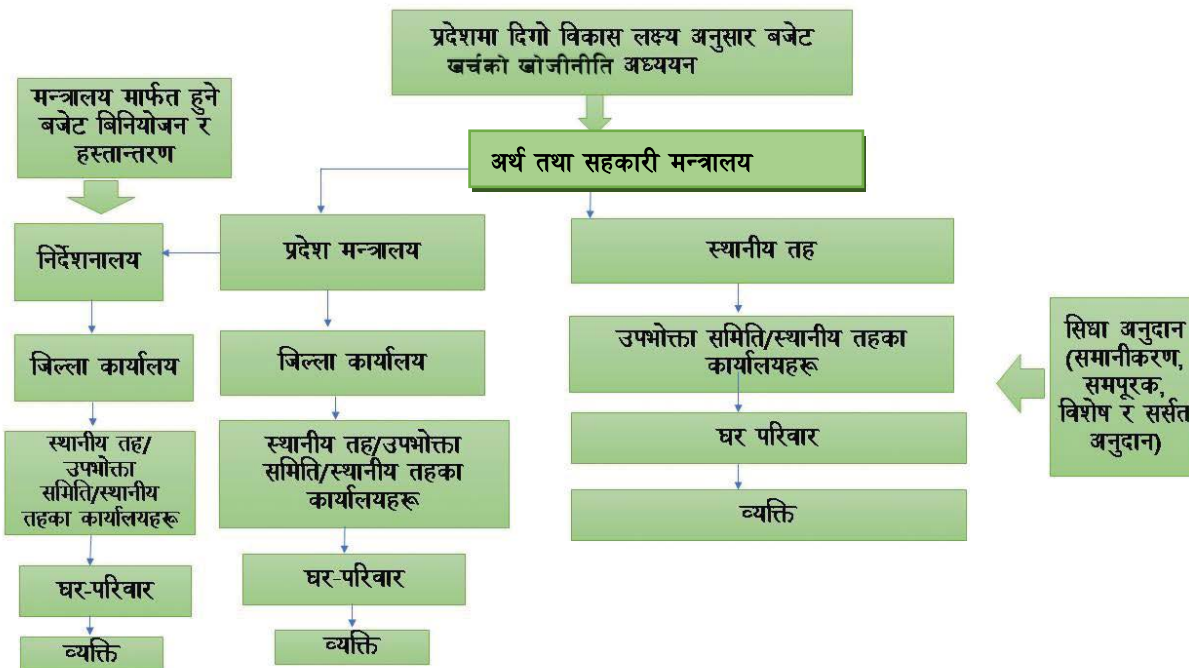
तथ्याङ्कको उच्च गुणस्तरलाई कायम गर्नका निमित्त दुई स्थानीय व्यक्तिलाई सो काममा संलग्न गरी सम्बन्धित विषयका दुई विज्ञद्वारा दोहोरो परीक्षण गरी उक्त सङ्कलित तथ्याङ्कलाई फेरि सम्बन्धित सरकारी तथा सरोकारवाला विज्ञहरूको रोहबरमा तथ्याङ्क प्रमाणीकरण गरिएको थियो।

१.६ वित्तीय एवम् सूचना प्रवाह: विद्यमान व्यवस्था

१.६.१ स्रोत प्रवाहको चित्रण

प्रदेशस्तरबाट बजेट विनियोजनपश्चात् सो रकमको अन्तिम खर्च गर्ने एकाइसम्मको स्रोत प्रवाहको खोजीनीति तयार गरियो। यसले सरकारी पद्धतिअनुरूप प्रदेशस्तरबाट खर्च एकाइसम्म स्रोत परिचालन हुने प्रक्रियालाई स्पष्ट पारेको छ।

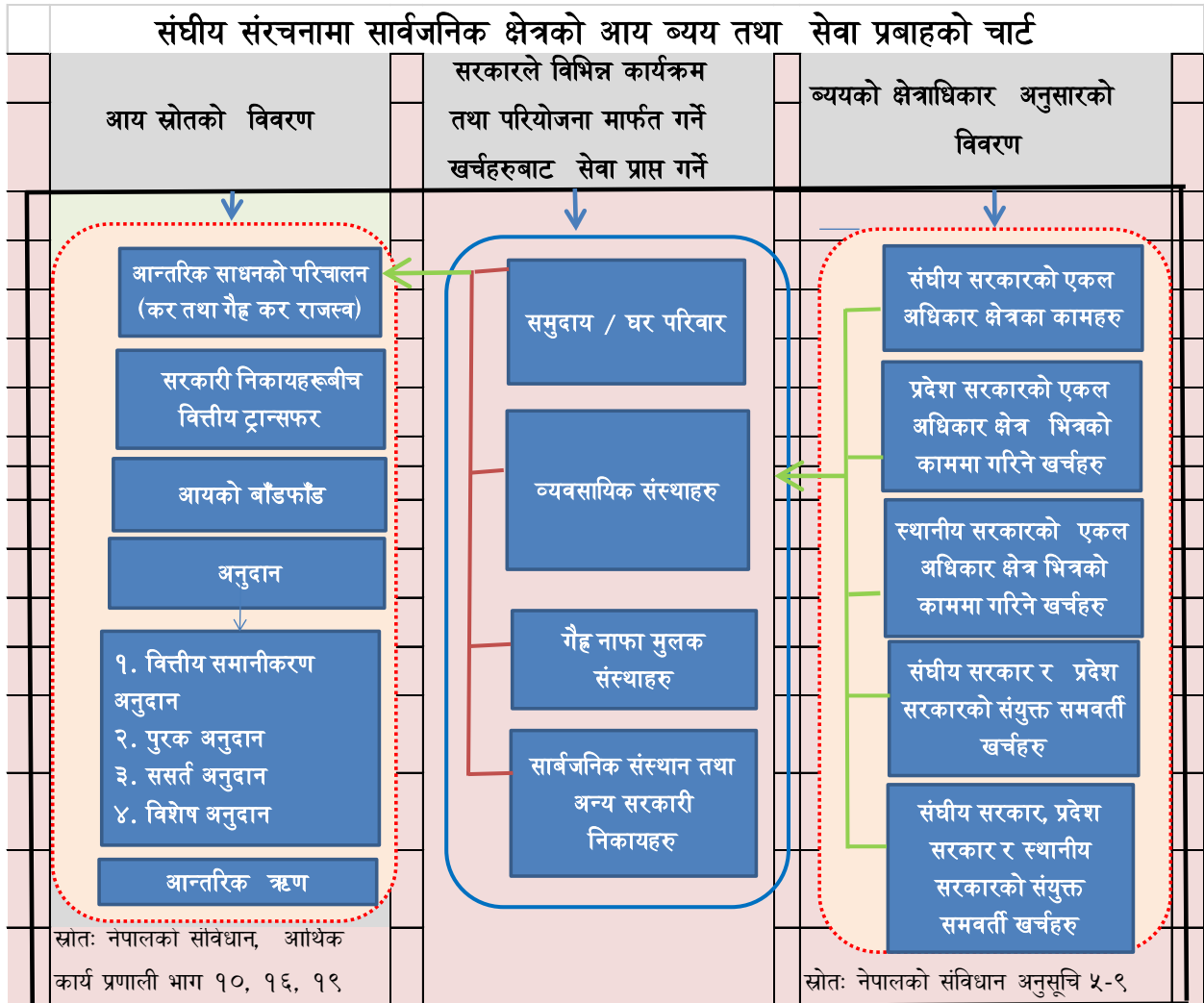
चित्र १: स्रोत प्रवाहको खोजीनीतिका अवयवहरू

१.६.२ अवधारणात्मक रूपरेखा

सङ्घीयतापछि नेपालमा वित्तीय स्रोतको प्रवाहको संरचनामा उल्लेख्य परिवर्तन भएको छ। जसअनुरूप सङ्घले लुम्बिनी प्रदेश र यस प्रदेश अन्तर्गतका स्थानीय तहलाई चारवटा शीर्षकमा अनुदान दिने र प्रदेशले पनि स्थानीय तहलाई सोअनुरूप नै अनुदानहरू दिने गरी व्यवस्था गरिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका केही साझा आयस्रोतहरू पनि रहेका छन्। खासगरी प्रदेशले सङ्घबाट वित्तीय समानीकरण अनुदान, ससर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान प्राप्त गरी आफ्नो आन्तरिक आयसमेत प्रदेशको सञ्चित कोषमा राख्दछ। सो रकम प्रदेश सरकारअन्तर्गतका सम्पूर्ण निकाय र प्रदेशभित्रका सबै स्थानीय तहहरूलाई सूत्रका आधारमा बजेट तय गरी क्षेत्राधिकार भित्र रही विनियोजन गर्दछ (चित्र:२)

चित्र २: अवधारणात्मक रूपरेखा

१.७ अध्ययनका सीमाहरू

सीमित समयको कारण सर्वेक्षणलाई अझ सूक्ष्म रूपले अध्ययन र विश्लेषण गर्न सकिएन। अध्ययनको सिलसिलामा सूचना केन्द्रीय तत्त्व हो। प्रदेश सरकार स्थापना भएको धेरै वर्ष नभइसकेको कारण पनि एकीकृत सूचना बैङ्कको अभाव भएको हुँदा पर्याप्त सूचना प्राप्त हुन कठिन रह्यो। चुनावका कारण प्रदेश कर्मचारीहरूको समयको उपलब्धता पनि सीमित रह्यो। पर्याप्त सूचनाको अभावमा लुम्बिनी प्रदेशको समष्टिगत आर्थिक क्षेत्रका कतिपय महत्त्वपूर्ण सूचकहरू र तिनको वर्तमान अवस्था प्राप्त गर्न नसक्दा अध्ययनको सङ्ख्यात्मक तथा गुणात्मक पाटा समेटेर विश्लेषण गर्ने कार्य पूर्णरूपमा सम्पन्न गर्न कठिनाइ रहेको छ।

लुम्बिनी प्रदेशको समग्र विकासको स्थिति

२.१ पृष्ठभूमि

लुम्बिनी प्रदेशको समग्र अर्थतन्त्रलाई हेर्दा कृषि, उद्योग र पर्यटनलाई आर्थिक समृद्धि र रोजगारीको आधारको रूपमा लिई आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण गर्दै सरल नियमन प्रक्रियालाई महत्त्व दिइएको पाइन्छ। त्यस्तै भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता र कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी उच्च आर्थिक वृद्धिदर कायम गरिने रणनीति लिइएको देखिन्छ।

लुम्बिनी प्रदेशमा १२ वटा जिल्ला ४ उपमहानगरपालिका, ३२ नगरपालिका र ७३ वटा गाउँपालिका गरी जम्मा १०९ वटा स्थानीय तहहरू रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना सन् २०२१ को तथ्याङ्क अनुसार यस प्रदेशमा ५१,२४,२२५ जनसङ्ख्या रहेका छन्। यस प्रदेशले कुल जनसङ्ख्याको १७.५५ प्रतिशत समेटेको छ। यस प्रदेशको अधिकांश तराई भूभाग भारतसँग जोडिएको कारण पनि यहाँका जनताको आर्थिक सामाजिक तथा संस्कारिक परिवर्तनलाई भारतको आर्थिक नीतिले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ। यस प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकासको स्थितिलाई हेर्दा औसत राष्ट्रिय विकासका तुलनामा लगभग उस्तै स्तरमा रहेको पाइन्छ।

मानव विकास प्रतिवेदन-२०२२ ले पनि यस प्रदेशको आर्थिक सामाजिक अवस्थाका सम्भावनालाई तुलनात्मक रूपमा मजबुत देखाएको छ। उच्च पहाडी तथा हिमाली श्रृङ्खला र तराईको सम्मिश्रण रहेको यस प्रदेशमा भौगोलिक रूपमा सुगमदेखि अत्यन्त दुर्गम क्षेत्रसमेत समेट्ने गरी भएको सडक सञ्जाल विस्तार, शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा पहुँच, गुणस्तरीयता र सुलभ सेवा विस्तारको कार्यमा उच्च प्राथमिकता रहेको तथा विभिन्न सञ्चार तथा अनुसन्धानात्मक अध्ययनहरूले उजागर गरेको पाइन्छ। तर पनि समान र न्यायपूर्ण आर्थिक विकासका कार्यमा भने यथेष्ट रूपमा लगानी बढाउन आवश्यक रहेको देखिन्छ।

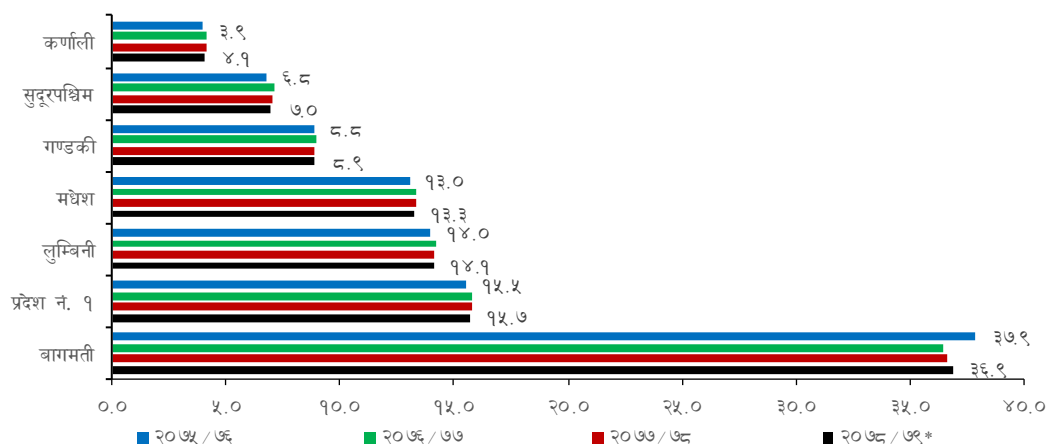
२.२ प्रदेशको अर्थतन्त्रको अवस्था र तुलना

२.२.१ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अवस्था र आर्थिक वृद्धिदर

राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा लुम्बिनी प्रदेशको योगदान आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि २०७८/७९ सम्ममा १४ प्रतिशतबाट सामान्य बढेर १४.१ प्रतिशत पुगेको छ, जुन आवधिक योजनाले लक्ष्य गरेभन्दा ५

प्रतिशतले कम हो। प्रदेशको यस अवस्थालाई अन्य प्रदेशसँग तुलना गर्दा यो योगदान बागमती र प्रदेश १ पछिको सबैभन्दा उच्च रहेको देखिन्छ। लुम्बिनी प्रदेशको तराई भूभाग निकै उत्पादनशील तथा उच्च उत्पादनको क्षमता रहेको र उच्च पहाडी तथा हिमाली भूभागमा नगदे बालीहरूको प्रशस्त सम्भावना रहेको पाइन्छ। आर्थिक तथा सामाजिक विकासको हिसाबले निकै अब्बल रहेकोले राष्ट्रिय उत्पादनमा प्रदेशको औसत योगदान अझै उच्च हुन सक्ने प्रशस्त आधारहरू रहेको पाइन्छ। रुकुम पूर्व, रोल्पा, प्युठान लगायतका केही उच्च पहाडी जिल्लाहरूमा आर्थिक क्रियाकलाप केही कठिन रहेको र अझै परम्परागत र सामाजिक स्वरूप परिवर्तन भइनसकेको अवस्थाले यस प्रदेशको मजबुत आर्थिक अवस्था कायम गर्न तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा ठुलो योगदान गर्न ठुलो लगानी तथा असल आर्थिक समुन्नतिका प्रयासहरू बढाउनुपर्ने देखिन्छ।

चित्र ३: कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा लुम्बिनी प्रदेशको योगदान र अन्य प्रदेशसँग तुलना (प्रतिशतमा)

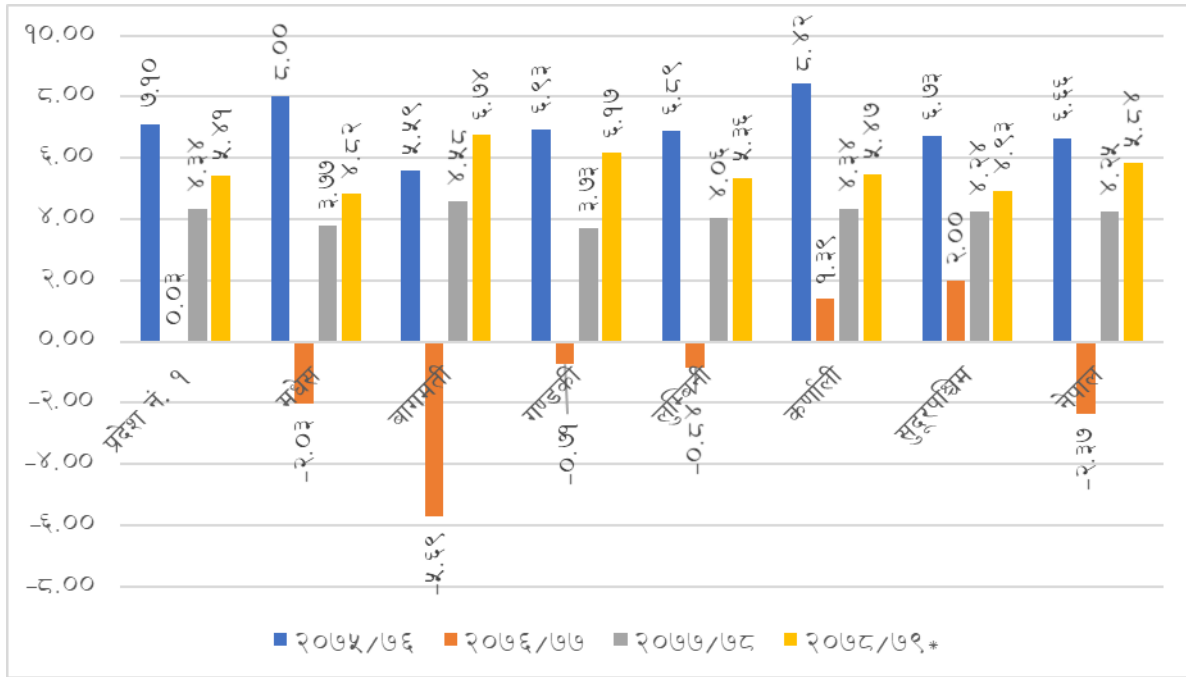

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०७८

* अनुमानित

लुम्बिनी प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिदर २०७५/७६ मा ६.८ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा कोभिड महामारी लगायतका विभिन्न कारणले २०७६/७७ मा नकारात्मक (-०.८ प्रतिशत) रही बाँकी दुई आर्थिक वर्षमा सुधार हुँदै आ.व २०७८/७९मा करिब ५.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। तुलनात्मक रूपमा कोभिड महामारीपछि भने यस प्रदेशको आर्थिक वृद्धिदर अन्य प्रदेशको हाराहारीमा नै रहेको देखिन्छ। आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९ अनुसार यस प्रदेशको आर्थिक वृद्धिदर ५.३ प्रतिशत रहने अनुमान छ, जुन राष्ट्रिय औसत (५.८%) भन्दा केही कम हो। त्यस्तै यस प्रदेशको प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन ११०३ अमेरिकी डलर रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत (१,३८१ अमेरिकी डलर) भन्दा कम रहेको छ।

चित्र ४: लुम्बिनी प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर र अन्य प्रदेशसँग तुलना (प्रतिशतमा)

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०७८ * अनुमानित

२.२.२ राजस्व तथा वित्तीय क्षेत्र

लुम्बिनी प्रदेशमा २१८६ वटा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरू रहेका छन् जुन तुलनात्मक रूपमा बागमती प्रदेशपछिको सबैभन्दा उच्च हो भने राष्ट्रिय जम्मा सङ्ख्याको १९.२६ प्रतिशत हो। त्यस्तै प्रतिशाखा जनसङ्ख्या राष्ट्रिय औसत (२५७२) भन्दा केही कम रही २३४४ पुगेको छ। त्यस्तै विमकको शाखा सङ्ख्या ४२१ पुगेको छ जुन बागमती र प्रदेश १ भन्दा कम र अन्य प्रदेशभन्दा धेरै हो भने कुल राष्ट्रिय सङ्ख्याको १४.५ प्रतिशत हो। प्रदेशगत खर्चको विश्लेषण गर्दा यस प्रदेशको खर्च आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. ३२.१० अर्ब रहेको छ जुन बागमती प्रदेशपछिको सबैभन्दा ठुलो हो भने कुल प्रदेशस्तरको खर्चको १६.९९ प्रतिशत हो। प्रदेशगत राजस्वको हिसाबमा यस प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा मात्रै रु. ८.१२ अर्ब सङ्कलन गरेको थियो। यस प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा मात्रै रु. १२.१२ अर्ब सङ्कलन गर्दा सो राजस्व रकम गण्डकी, कर्णाली र सुदूरपश्चिमभन्दा बढी र अन्य प्रदेशको भन्दा कम रहेको देखिन्छ।

तालिका ४: प्रदेशगत अन्य आर्थिक तथा वित्तीय परिसूचकमा लुम्बिनी प्रदेशको अवस्था

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
वित्तीय क्षेत्र:								
बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका शाखा सङ्ख्या	११३४९	१८२८	१७२५	२९२६	१४०५	२१८६	४५१	८२८
प्रतिशाखा जनसङ्ख्या	२५७२	२७२०	३५५१	२०७९	१७६५	२३४४	३७५८	३२७४
विमकको शाखा सङ्ख्या	२९०५	५०६	३८४	८०७	३२१	४२१	१८७	२७९
प्रदेशगत खर्च (रु.करोडमा)	१८८८३	२७९५	२२५५	३५५९	२५६२	३२१०	२२०४	२२९७
प्रदेशगत राजस्व (रु.करोडमा)	८७९४	१२४१	१२२६	२५६३	९७३	१२१२	७६७	८१२

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, २०७८/७९

लुम्बिनी प्रदेशको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अंशलाई हेर्दा कृषि क्षेत्रको योगदानलाई हेर्दा गण्डकी र बागमती प्रदेशभन्दा बढी र अन्य प्रदेशको योगदानभन्दा कम रहेको देखिन्छ भने राष्ट्रिय औसतभन्दा केही बढी रहेको छ उद्योग क्षेत्रको योगदान पनि राष्ट्रिय औसतभन्दा केही बढी रहेकोमा सेवा क्षेत्रको योगदान भने राष्ट्रिय औसतभन्दा कम रहेको छ।

तालिका ५: प्रदेशगत कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको संरचनामा लुम्बिनी प्रदेश (२०७८/७९)

विवरण	अंश (प्रतिशतमा)		
	कृषि	उद्योग	सेवा
प्रदेश १	३३.५८	१७.३२	४९.१०
मधेश	३४.४९	११.९३	५३.५८
बागमती	११.८८	११.४३	७६.६९
गण्डकी	२६.८३	१७.५६	५५.६१
लुम्बिनी	३०.०७	१५.३९	५४.५४
कर्णाली	३१.७१	१०.८६	५७.४३
सुदूरपश्चिम	३३.८४	१४.३२	५१.८४
नेपाल	२४.५३	१३.७१	६१.७६

स्रोत: केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०७८/७९

लुम्बिनी प्रदेशको पुँजीगत खर्चतर्फ वर्षेनी खर्च प्रतिशत घट्टदै गई आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ५९.७२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ५७.६४ प्रतिशत पुगेको छ। यस तथ्याङ्क अनुसार प्रदेश सरकारको कुल पुँजीगत खर्चको साइज र भार बढेको भए तापनि खर्च प्रतिशत घट्टनुले प्रदेशको कुल विनियोजित बजेटको आकारमा भएको वृद्धि अनुपात बढ्दो दरमा रहेको देखिन्छ।

तालिका ६: लुम्बिनी प्रदेश सरकारको पुँजीगत खर्चको तुलनात्मक प्रवृत्ति

विवरण	२०७५/७६			२०७६/७७			२०७७/७८		
	कुल खर्च	खर्च भार	पुँजीगत खर्चको अंश	कुल खर्च	खर्च भार	पुँजीगत खर्चको अंश	कुल खर्च	खर्च भार	पुँजीगत खर्चको अंश
प्रदेश नं. १	२१२०.२९	०.१९	५३.९५	२९८३.३२	०.१९	५९.८९	२७९५.१३	०.१५	५६.७६
मधेश	१५०९.२४	०.१३	५६.०९	१८०१.७२	०.१२	४५.७१	२२५४.५८	०.१२	६१.६७
बागमती	२०६५.२७	०.१८	४६.२६	२७९५.०९	०.१८	५६.११	३५५९.४८	०.१९	५६.२१
गण्डकी	१३९२.८०	०.१२	६२.५९	२०४१.३६	०.१३	६८.५२	२५६२.३४	०.१४	६८.६७
लुम्बिनी	१७०३.४१	०.१५	५९.७२	२५४०.७१	०.१६	५७.९४	३२१०.३०	०.१७	५७.६४
कर्णाली	१००१.६३	०.०९	५४.०६	१६८८.०२	०.११	५६.४९	२२०४.२०	०.१२	६१.५७
सुदूरपश्चिम	१४१६.३४	०.१३	५१.०७	१७६१.२०	०.११	५२.७४	२२९६.८३	०.१२	५४.८७
जम्मा	११२०८.९९	१.००	५४.४२	१५६११.४०	१.००	५७.२१	१८८८२.८६	१.००	५९.३४

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, २०७८

२.२.३ प्रदेशको सार्वजनिक आय तथा खर्चको अवस्था

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको प्रतिवेदन २०७८ अनुसार लुम्बिनी प्रदेशको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा प्रादेशिक आय र खर्चको अवस्था हेर्दा जम्मा आय रू. ३९.१५ अर्ब रहेकोमा प्रादेशिक खर्च रू. ३२.१० अर्ब रही प्रदेश सञ्चित कोष रू. ७.०५ अर्बले बचतमा रहन गएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुनसम्ममा चालुतर्फ रू.५.४२ अर्ब र पुँजीगततर्फ रू.५.३९ गरी जम्मा रू. १०.८२ अर्ब खर्च भएको देखिन्छ जुन कुल प्रदेशस्तरको पुँजीगत खर्चको १६.६३ प्रतिशत हो। त्यस्तै यस प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूको खर्च अवस्थालाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुनसम्ममा चालुतर्फ रू. १९.६७ अर्ब र पुँजीगततर्फ रू. ७.७५ अर्ब गरी जम्मा रू. २७.४५ अर्ब खर्च भएको देखिन्छ जुन देशभरका स्थानीय तहहरूले गरेको जम्मा खर्चको १४.४९ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका ७: आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा लुम्बिनी प्रदेश सञ्चित कोषको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना (रू. करोडमा)

विवरण	प्रदेश नं.१	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	जम्मा
प्रादेशिक खर्च	२७९५.१३	२२५४.५८	३५५९.४८	२५६२.३४	३२१०.३०	२२०४.२०	२२९६.८३	१८८८२.८६
राजस्व	१२४१.११	१२२६.०६	२५६३.१८	९७३.३०	१२११.८४	७६६.६९	८१२.२२	८७९४.४०
कर	११२२.४४	११३९.३६	२०७८.१८	८४१.९८	९८४.१९	७५३.८४	७८०.८७	७७००.८५
अन्य	११८.६७	८६.७०	४८५.००	१३१.३३	२२७.६४	१२.८५	३१.३६	१०९३.५५
बेरुजु लगायत अन्य प्राप्ति	२०३.६०	१०९३.४८	१८६१.१०	६२५.९१	९६६.३०	१०९६.२७	७९४.३५	६६४१.०१
अनुदानप्राप्ति	१७६१.०३	१४४३.२८	१६९१.४६	१३९६.८५	१७३७.६६	१४६४.१४	१५४०.३९	११०३४.८१
ऋणलगाणी फिर्ता	२७.०६	०.००	२७.०६	०.००	०.००	०.००	०.००	५४.१३

जम्माप्राप्ति	३२३२.८०	३७६२.८२	६१४२.८१	२९९६.०६	३९१५.७९	३३२७.०९	३१४६.९६	२६५२४.३४
प्रदेश सञ्चित कोष न्यून(-)वचत/(+)	-४३७.६७	-१५०८.२४	-२५८३.३३	-४३३.७२	-७०५.४९	-११२२.९०	-८५०.१४	-७६४१.४८

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, २०७८

२.२.४ उद्योग, वाणिज्य र पर्यटन क्षेत्रको अवस्था

औद्योगिक विकासतर्फ उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा यस प्रदेशमा जम्मा ६५६ वटा उद्योग दर्ता भएका छन् भने ९४१३८ लघु, घरेलु तथा साना उद्योग रहेको तथ्याङ्क छ। प्रदेशको हालै प्रकाशित तीन वर्षको प्रगति विवरण अनुसार विभिन्न उद्योगहरूमा फत बसेनी औसत ३८००० जना नयाँ उद्यमी सिर्जना भएका र अधिकांश उद्यमीहरूलाई विभिन्न प्रविधिहरू हस्तान्तरण गरिएको छ। त्यस्तै १०००० भन्दा बढी व्यावसायिक फर्महरू दर्ता भएका छन्। यस प्रदेशमा उद्योगमा लगानी निकै न्यून रही रू १७१.१ अर्ब रहेको तथ्याङ्क छ, जुन अन्य केही प्रदेशको तुलनामा न्यून नै रहेको देखिन्छ। विगत चार आर्थिक वर्षहरूमा वार्षिक औसत १५० जनाको दरले व्यवसायीहरूलाई अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिएको छ। प्रदेशका दुर्गम पहाडी जिल्लाहरूमा खाद्यान्न ढुवानी सहयोग गरिएको छ। यस प्रदेशमा पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने गरी अन्तराष्ट्रिय विमानस्थल विकास तथा विस्तार, पर्यटन करिडोर पहिचान र निर्माण, सांस्कृतिक तथा धार्मिक महत्त्वका ठाउँहरूको संरक्षण जस्ता कार्यहरू सञ्चालन गरिएको पाइन्छ। पूर्वाधार तयार भएका पर्यटकीय स्थलहरूको सङ्ख्या १० पुगेकोमा सो क्षेत्रका होटलहरूको बेड सङ्ख्या १९५०० पुगेको छ। यस सँगै २ वटा सांस्कृतिक डबली निर्माण गरिएका छन्। ४८० पर्यटक राख्न सक्ने गरी २० वटा होमस्टे सञ्चालनमा रहेका छन्। लुम्बिनी क्षेत्रलगायत अन्य धार्मिक तथा सांस्कृतिक धरोहरहरू रहेको हुँदा पर्यटक आगमन कोभिड महामारीको नियन्त्रणसँगै बढ्दै गई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा करिब ४ लाख पुगेको आकलन छ। उत्पादनमूलक उद्योगको सङ्ख्यालाई दृष्टिगत गर्दा यस प्रदेशमा राष्ट्रिय कुल संख्याको १५.५३ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। यस्ता उद्योगहरूमा फत उत्पादित रोजगारी सङ्ख्या बागमती र प्रदेश १ पछिको सबैभन्दा बढी रोजगारी उत्पादन गरेको देखिन्छ।

तालिका ८: औद्योगिक क्षेत्रको परिसूचकको प्रदेशगत तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
उद्योगको दर्ता सङ्ख्या ^१	८६५६	८०७	५७२	५६१४	७९८	६५६	७९	१३०
लघु, घरेलु तथा साना ^२ उद्योगको सङ्ख्या	५५५७७६	७६०५९	७८२०४	१७६६८९	५९९८०	९४१३८	२९२४८	४१४५८
उद्योगमा लगानी (रू. अर्बमा) ^३	२५१२.१	५५५.६	१४१.७	९१२.७	५४८.७	१७१.१	१३५.२	४७.२
कम्पनी दर्ता सङ्ख्या ^३	२८३३५८	२०८३७	१७५६२	२००२६२	१५७२४	१८७१३	३५२६	५६७७
उत्पादनमूलक उद्योगको सङ्ख्या	१०४०५८	१९३८०	१२६५४	३२७५५	१०९२८	१६१७०	४४२८	७७४३

रोजगार सङ्ख्या	व्यक्तिको	५१०५२३	१०१,२७९	७९,७७८	१६१,१९५	३७,९९८	९३७०६	९८८३	२६६८४
-------------------	-----------	--------	---------	--------	---------	--------	-------	------	-------

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, २०७८

२.२.५ अन्य आर्थिक, सामाजिक तथा वित्तीय गतिविधिहरू

लुम्बिनी प्रदेशमा लगानीको वातावरण निर्माण गर्ने गरी लगानी सम्मेलन २०२० सम्पन्न गरी लगानीको वातावरण प्रशस्त गर्ने उद्देश्य राखिएकोमा कोभिड महामारीका कारण यो कार्य पछाडि सारिएको छ। प्रदेश मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS) तालिम सम्पन्न गरी बजेट तर्जुमासम्बन्धी कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाइएको छ। प्रदेशमा रोजगारीको अवसर वृद्धि गर्ने र स्वरोजगार बनाउने गरी सहकारी बोर्ड स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको छ। प्रदेशमा कर्जासम्बन्धी व्यवस्था सुलभ गराउने गरी पुनर्कर्जा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमार्फत केही प्रत्यक्ष रोजगारी सिर्जना गर्ने गरी कार्य अगाडि बढाइएको छ। सङ्घीयताको कार्यान्वयसँगै लुम्बिनी प्रदेशको समग्र आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक क्षेत्रहरूको विकास सकारात्मक दिशातर्फ उन्मुख भए तापनि प्रदेश नयाँ संरचना भएकाले यसको अभ्यास, संस्थागत क्षमता विकास र वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन सकेको देखिँदैन।

२.३ सामाजिक क्षेत्र

२.३.१ शिक्षा

देशभरि रहेका विद्यालय सङ्ख्याको करिब १६.३५ प्रतिशत (५६२२) विद्यालय लुम्बिनी प्रदेशमा रहेका छन्। लुम्बिनी प्रदेशको विद्यालय विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तहमा राष्ट्रिय स्तरभन्दा केही उच्च रहेको देखिन्छ जुन मधेश प्रदेश पछिको ठुलो अनुपात हो भने माध्यमिक तहमा राष्ट्रियस्तरभन्दा केही बढी रहेको देखिन्छ। त्यस्तै यस प्रदेशको आधारभूत तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात राष्ट्रिय स्तरभन्दा केही बढी देखिन्छ। त्यस्तै माध्यमिक तह (९-१०)मा पनि शिक्षक विद्यार्थी अनुपात राष्ट्रिय स्तरभन्दा केही बढी रहेको देखिन्छ। आधारभूत तहको खुद भर्नादर तर्फ राष्ट्रिय औसतभन्दा केही कम रहेकोमा तुलनात्मक रूपमा गण्डकी र कर्णाली प्रदेशबाहेक अन्य प्रदेशको भन्दा बढी रहेको छ। यस तथ्याङ्कका अनुसार लुम्बिनी प्रदेशमा शिक्षा क्षेत्रलाई थप प्राथमिकतामा राखी बजेट तथा कार्यक्रमहरू सुनिश्चित गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

तालिका ९: लुम्बिनी प्रदेशको सामुदायिक विद्यालयमा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

प्रदेश	विद्यालय विद्यार्थी अनुपात				शिक्षक विद्यार्थी अनुपात				आधारभूत तहको खुद भर्नादर (प्रतिशतमा)
	आधारभूत (१-५)	आधारभूत (६-८)	माध्यमिक (९-१०)	माध्यमिक (११-१२)	आधारभूत (१-५)	आधारभूत (६-८)	माध्यमिक (९-१०)	माध्यमिक (११-१२)	
प्रदेश नं.१	८२	८४	८८	१५८	१९	२७	२१	६७	९६.९
मधेश	१९५	१७५	१६९	१७२	४९	६७	४४	८५	९६.८५
बागमती	९२	८८	७६	१६६	१८	२४	१४	५०	९६.८८
गण्डकी	६३	७६	७३	११७	१३	२१	१५	३९	९६.९४
लुम्बिनी	११८	११४	१११	१७६	२४	३३	२४	७३	९६.८८
कर्णाली	८८	१०७	११८	१६७	२६	३५	३३	७५	९६.९८
सुदूरपश्चिम	९६	१०२	१११	१६२	२४	३१	२७	५६	९६.८७
नेपाल	१०४	१०३	९९	१६०	२१	३१	२२	५७	९६.९

स्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०७८

२.३.२ स्वास्थ्य

लुम्बिनी प्रदेशको स्वास्थ्य अवस्थालाई नियाल्दा नेपाल जनसंख्या तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार यस प्रदेशमा ५ वर्ष मुनि रहेका बालबालिकाको पुङ्कोपन २५.१ प्रतिशत (राष्ट्रिय-२५ प्रतिशत), भ्याक्सिन कभरेज ८५.३ प्रतिशत (राष्ट्रिय-८०), दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट गरिएको प्रसूति ८६.९ प्रतिशत (राष्ट्रिय - ८०) रहेको छ। यस अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा यस प्रदेशमा व्याप्त मातृ तथा बाल स्वास्थ्य अवस्थामा रहेको समस्या अझै केही प्रदेश र राष्ट्रियस्तर भन्दा बढी हुनुले यससम्बन्धी कार्यमा लगानी गरिरहेका वा सम्पन्न भइसकेका कार्यक्रमहरूको प्रगति आवश्यकताभन्दा कम रहेको देखिन्छ।

तालिका १०: लुम्बिनी प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रमुख सूचकको तुलनात्मक स्थिति (प्रतिशतमा)

प्रदेश	पुङ्कोपन	पूर्ण खोप लगाएको स्थिति	दक्ष स्वास्थ्यकर्मी वात सुत्केरी गराएको स्थिति
प्रदेश १	२०.०	८०.८	८१.८
मधेश प्रदेश	२९.३	६७.७	६७.९
बागमती प्रदेश	१७.६	८३.४	८६.६
गण्डकी प्रदेश	१९.७	९३.४	८९.२
लुम्बिनी प्रदेश	२५.१	८५.३	८६.९
कर्णाली प्रदेश	३५.८	८४.३	७२.३
सुदूरपश्चिम प्रदेश	२८.०	८८.८	८७.८

स्रोत: स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०२२

२.३.३ सामाजिक विकास

लुम्बिनी प्रदेशको लैङ्गिक सशक्तीकरणको अवस्था राष्ट्रिय औसतको हाराहारीमा रहेकोमा लैङ्गिक विकासतर्फ भने राष्ट्रिय औसतभन्दा केही बढी रहेको पाइएको छ। लैङ्गिक विकासको यो अवस्थाले प्रदेशमा लैङ्गिक असमानता मधेश प्रदेश पछिको उच्च रहेको देखिन्छ। मानव विकास तथा बहुआयामिक गरिबीको अवस्थालाई हेर्दा यस प्रदेशको अवस्था राष्ट्रिय औसतभन्दा पनि न्यून रहनु सामाजिक सेवाको गुणस्तरीयता र गरिबी उन्मूलनसम्बन्धी प्रदेशको ठोस कार्यक्रम तथा प्राथमिकतामा थप जोड दिनुपर्ने देखिएको छ।

तालिका ११: लुम्बिनी प्रदेशमा लैङ्गिक तथा मानव विकासको तुलनात्मक अवस्था

सूचक	नेपाल	प्रदेश १	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचकांक	०.४७९	०.४५९	०.५०३	०.४५७	०.४६३	०.४७४	०.५५८	०.५२२
मानव विकास सूचकांक	०.५८७	०.५८०	०.५९	०.६६९	०.६९८	०.५६३	०.५३८	०.५४७
बहुआयामिक गरिबी सूचकांक	१७.४	१५.९	२४.२	७.०	९.६	१८.२	३९.५	२५.३
लैङ्गिक विकास सूचकांक	०.८८६	०.९०९	०.७८६	०.९२९	०.९८६	०.९०९	०.९०२	०.९०३
निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या (प्रतिशतमा)	१८.७	१२.४	१९.८	१५.३	१५.५	१८.२	२८.९	३३.९

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०२२; बहुआयामिक गरिबी सूचक, २०२१; नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०२०

प्रदेश सरकारको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को नीति तथा कार्यक्रमले आ. व. २०७८/७९ भित्र प्रदेशभरका सबै घरधुरीहरूलाई आधारभूत खानेपानी सुविधा (९४% जनसंख्या) को पहुँचको सुनिश्चितता र विद्युतको न्यूनतम पहुँच पुऱ्याउने सङ्कल्प लिई आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि नै सोही अनुरूपका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। प्रदेशभरका १०९ वटै स्थानीय तहहरूसँगको समन्वयमा प्रदेशस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (वास योजना) अन्तिम चरणमा पुगेको छ।

समावेशी सामाजिक विकास तथा समृद्धिका लागि गुणस्तरीय शिक्षा, भाषा तथा संस्कृतिको विकास, महिला विकास, युवा जनशक्ति तथा खेलकुद विकास, श्रम तथा रोजगार र व्यवस्थित यातायात प्रणाली जस्ता सामाजिक क्षेत्रलाई महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा लिएको पाइन्छ। यस प्रदेशमा ११.२ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेको छ। दिगो विकासको लक्ष्यअन्तर्गत सन् २०३० सम्ममा सबै उमेर समूहका मानिसहरूको स्वस्थ तथा समृद्ध जीवन सुनिश्चित गर्ने र गुणस्तरीय शिक्षालाई समावेशी बनाउँदै सबैलाई अध्ययनको अवसर उपलब्ध गराउने उद्देश्य राखिएको छ। हालै विश्वव्यापी महामारीको रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ जस्ता संक्रामक रोगहरू

विरूद्धको प्रदेशस्तरको सामाजिक क्षेत्रमा आइपर्ने जोखिमको आंकलन गरी यसमा रहेका क्षेत्र पहिचान गर्दै प्रदेशवासीको उच्च स्वास्थ्य सुरक्षा सतर्कतालाई प्राथमिकतामा राखिएको छ।

२.४ पूर्वाधार क्षेत्र

२.४.१ ऊर्जा

जलविद्युत् उत्पादनको हिसाबले लुम्बिनी प्रदेशमा जम्मा ३१ मेगावाट रहेको छ, जुन राष्ट्रिय उत्पादनको १.५ प्रतिशत मात्रै विद्युत् प्राप्त गरेका घरपरिवारको प्रतिशत राष्ट्रिय औसतको तुलनामा बढी रहेकोमा कर्णाली र सुदूरपश्चिमबाहेक अन्य प्रदेशको तुलनामा न्यून रहेको देखिन्छ।

तालिका १२: लुम्बिनी प्रदेशको ऊर्जा सम्बन्धी परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
जलविद्युत् उत्पादन (मेगावाट) ^५	२०२३	३२७	२१	१०१६	५६५	३१	११	५२
विद्युत् प्राप्त घर परिवार (प्रतिशतमा)	९४	९६.९५	९६.९९	९५.९१	९५.६८	९४.९१	४३.८७	७१.०७

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, २०७८

२.४.४ सडक तथा सहरी पूर्वाधार विकास

यस प्रदेशको उच्च पहाडी भूभागमा रहेका स्थानीय तहहरूमा अझै पनि स्तरयुक्त सडक सञ्जाल विकास हुन सकेको छैन। यसले गर्दा यस प्रदेशको स्थानीय सडक सञ्जालको दूरी हालसम्म ९१३९ कि.मि. पुगेको छ, जुन राष्ट्रिय स्तरको १४.१४ प्रतिशत मात्र हो। सडक घनत्वलाई हेर्दा यस प्रदेशको सडक घनत्व राष्ट्रिय औसतभन्दा कम रहेको देखिन्छ। सामान्यतया लगानीको हिसाबले उल्लेख्य प्रतिशत बजेट यस क्षेत्रमा विनियोजित भए तापनि सडकको यो अवस्थाले लगानीका थप कौशल र प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्ने देखिएको छ।

तालिका १३: लुम्बिनी प्रदेशको सडक सञ्जालका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
स्थानीय सडक सञ्जाल (कि.मी.)	६४६१७	१३१२९	६००२	१६००१	११५७०	९१३९	३३०१	५४७५
सडक घनत्व	०.४४	०.५१	०.६२	०.७९	०.५४	०.४१	०.१२	०.२७

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, २०७८

यस प्रदेशमा सडकको प्रादेशिक सडक गुरुयोजना (Provincial Transportation Master Plan-PTMP) तयार गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको छ। नेपाल सरकारबाट ससर्त कार्यक्रमका रूपमा हस्तान्तरण भएको जनता आवास कार्यक्रमलाई लक्षित वर्गसम्म पुऱ्याई २४६७ निजी आवासको निर्माण सम्पन्न भई थप आवास एकाइहरूको निर्माण कार्य भइरहेको छ। त्यसै गरी एकीकृत बस्ती, विपद्पछिको पुनर्निर्माण, बहुउद्देश्यीय भवनहरूको निर्माण गर्ने कार्य पनि अगाडि बढेको छ। निजी तथा सरकारी क्षेत्रको साझेदारीमा निर्माण हुने अन्य ढल पूर्वाधारको विकास गर्ने गरी पूर्वाधार विकास प्राधिकरणसमेत स्थापना भई कार्य भइरहेको छ।

२.५ वन तथा वातावरण

लुम्बिनी प्रदेशले राष्ट्रिय वन क्षेत्रको १४.७४% ओगटेको छ। देशमा काठजन्य वस्तुहरूको उच्च आयात रहेको अवस्थामा यस प्रदेशको वन पैदावारको समुचित प्रयोग तथा यस क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिबाट प्रशस्त आय आर्जन गर्न सकिने देखिन्छ।

तालिका १४: लुम्बिनी प्रदेशको वन क्षेत्रका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
प्रदेशमा वन क्षेत्र (प्रतिशतमा)	४४.७४	४३.७८	२७.२९	५३.७४	३८.०१	४३.७२	४२.२९	५८.६६
नेपालको कुल वनक्षेत्रको हिस्सा (प्रतिशत)	१००	१७.१६	३.९९	१६.५०	१२.३६	१४.७४	१७.९०	१७.३४

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, २०७८

दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति

३.१ पृष्ठभूमि

मुलुक सङ्घीयतामा गइसकेको अवस्थामा दिगो विकास लक्ष्यलाई पनि सङ्घीय बजेट तथा कार्यक्रममा समाहित गराउनु सरकारी रकमको वित्तीय पक्षसम्बन्धी कुशल आन्तरिकीकरण भनी बुझ्न सकिन्छ। बजेटलाई लक्ष्यअनुरूप विनियोजन गराउन सकेमा मात्र राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सहज बन्ने गर्दछ। नेपालमा क्षेत्रगत लक्ष्यअनुरूप बजेट विनियोजन गर्नु पर्ने कानुनी व्यवस्था पनि गरिएको छ तर बजेट तथा खर्चलाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रमको आधारले लक्ष्य हासिल गराउने खालको प्रयास निकै कम पाइन्छ।

लुम्बिनी प्रदेशको पहिलो आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को अल्पकालीन बजेटमा दिविलको कुनै पक्षलाई समेटिएको पाइँदैन, यद्यपि सो वर्ष प्रदेशको स्थापनामा बढी ध्यान केन्द्रित रहेको हुँदा दिविललाई महत्त्व नदिनु त्यति गम्भीर विषय रहेन। दोस्रो आर्थिक वर्ष २०७५/७६ अथवा यो अध्ययनले समेट्ने पहिलो वर्षको बजेटले पनि सो दिविलअनुसारको बजेट विनियोजनाले प्राथमिकता पाउन सकेन। त्यसपछिका तीन वर्षका रेडबुकहरूमा पनि दिविलको कोलम देखिएको छैन भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा मात्रै दिविललाई बजेट प्रणालीमा आन्तरिकीकरण गरिएकोमा चालु आर्थिक वर्षको जम्मा विनियोजनको लगभग ४९ प्रतिशत बजेटलाई दिविल साङ्केतीकरण गरिएको देखिँदैन। प्रत्येक वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचनामा विनियोजन देखिएता पनि खर्चको विवरण भने उपलब्ध छैन। यस अवस्थालाई ध्यानमा राखी प्रदेशको दिविल साङ्केतीकरणका लागि स्रोत-पुस्तिकालाई आधार मानी विगत चार वर्षका प्रदेशस्तरबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूलाई बजेट उपशीर्षकअनुसार पुनः कोड गरी यस अध्ययनमा विश्लेषण गरिएको छ।

३.२ प्रदेशको बजेट स्रोतको विश्लेषण

लुम्बिनी प्रदेशको बजेटको आकार वृद्धिसँगै स्रोतमा पनि वृद्धि हुँदै गएको छ। आन्तरिक राजस्वतर्फका स्रोत अनुमान आ.व. २०७६/७७ को तुलनामा २०७८/७९ का लागि पाँच गुणा देखिन्छ। सङ्घ र स्थानीय सरकारसँगको राजस्व बाँडफाँड पनि वृद्धि भएको देखिन्छ। विशेष र ससर्त अनुदानबाहेक अन्य अनुदानहरू बढेको देखिन्छ। रोयल्टी बाँडफाँडतर्फ पनि वृद्धिदर बढी नै देखिन्छ।

तालिका १५: लुम्बिनी प्रदेशको गत तीन आर्थिक वर्ष को बजेट स्रोत विवरण (रु.लाखमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष २०७६/७७	आर्थिक वर्ष २०७७/७८	आर्थिक वर्ष २०७८/७९
प्रदेश सञ्चित कोषमा दाखिला हुने राजस्व	-	३६३५२५.००	४०९५९७.००
आन्तरिक राजस्व	१०४१७.४६	२०३७७	५०९५६.६४
राजस्व बाँडफाँड (सङ्घ)	७४७३६.९०	९४६७७००.	९५३४५.००
राजस्व बाँडफाँड (स्थानीय तह)	६०५०.८८	८०००.००	२०३७५.००
राजस्व बाँडफाँड (प्रदेश)	१२०००	१२०००	२२०००.००
वित्तीय समानीकरण अनुदान	७५४०१.००	७६३७१.००	८०२५७.००
ससर्त अनुदान	७७७०४.००	५८१३६.००	६३३९३.९८
समपूरक अनुदान	५५१३.००	४८३३.००	७२१६.००
विशेष अनुदान	५७५२.६०	२१००.००	६३४९.००
रोयल्टी बाँडफाँड (सङ्घ)	३०००.००	३०३०.००	४००१.५०
रोयल्टी बाँडफाँड (स्थानीय तह)	१४७७.४८	५८२६.००	२०७००.००
आन्तरिक ऋण	-	-	-
गत आर्थिक वर्षको मौज्जात	७५२४६.६८	७९४५०	३९००२.८८

स्रोत: प्रदेशको विगत तीन वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचना

३.३ बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति

लुम्बिनी प्रदेशको विगत ४ वर्षको बजेट विनियोजन, यथार्थ खर्च र प्रगतिको प्रतिशत तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ। प्रगति प्रतिशतको अवस्थालाई हेर्दा खर्च गर्नसक्ने क्षमता कमजोर भएपनि यसमा क्रमिक रूपमा सुधार हुँदै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा ६७.१४ प्रतिशत बजेट खर्च भएकोमा कोरोना महामारीका बावजुद २०७७/७८ मा उच्च खर्च ८८.३२ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा पुग्दा सामान्य अवस्था रही ७०.७७ प्रतिशतमा खुम्चिन पुगेको छ।

तालिका १६: लुम्बिनी प्रदेशको विनियोजित बजेट र खर्चको अवस्था

आर्थिक वर्ष	विनियोजित बजेट (रु. करोडमा)	खर्च भएको बजेट (रु करोडमा)	प्रगति प्रतिशत
२०७५/७६	२५३७.११	१७०३.४१	६७.१४
२०७६/७७	३६४१.६८	२५७५.०३	७०.७१

२०७७/७८	३६३५.२५	३२१०.७८	८८.३२
२०७८/७९	४२९४.११	३०३९.०५	७०.७७
कुल			७४.२३

स्रोत: प्रदेश सरकार वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन

३.४ दिविलअनुसार बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति

प्रदेशले बजेट तर्जुमाको क्रममा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ र २०७८/७९ मा दिविल कोड समावेश गरी छुट्टयाइएको बजेट विनियोजनको स्थितिलाई हेर्दा दिविल २, ३, ६, ९ र स्थानीय तहसँगको साझेदारीमा गरिएका कार्यक्रमहरूमा बजेट एकत्रित भएको देखिन्छ। प्रदेश समृद्धिको मुख्य खम्बा मानिएको कृषि तथा सिञ्चाइ क्षेत्रको विकास गर्ने गरी दिविल २ अन्तर्गत शीत-भण्डार निर्माणमा अनुदान, कृषि उपजको प्रशोधन उद्योग स्थापना अनुदान र कृषिवजार पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा बजेटको ठुलो अंश विनियोजन गरिएको देखिन्छ भने स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्राप्त बजेटको उल्लेख्य प्रतिशत दिविल ३ अन्तर्गत प्रादेशिक अस्पताल निर्माण कार्यक्रम, कोभिड विशेष अस्पताल, अस्पताल सुदृढीकरण कार्यक्रम, निःशुल्क रक्त सञ्चार सेवा लगायतका कार्यक्रमहरूको लागि मुख्य प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ।

त्यस्तै, दिविल ६ अन्तर्गतको खानेपानीको पहुँच विस्तारलाई प्राथमिकतामा राखी प्रदेशमा एक घर-एक धाराको अभियान कार्यक्रममा बजेटको ठुलो अंश विनियोजन गरेको देखिन्छ। त्यस्तै दिविल ९ अन्तर्गत सडक-पुल कार्यक्रममा पनि भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयमा प्राप्त बजेटको ठुलो अंश विनियोजन तथा खर्च ठुलो रहेको देखिन्छ। विकासका मेरुदण्डका रूपमा रहेका गुणस्तरीय शिक्षामा न्यून बजेट रहेकोमा ऊर्जामा भने झनै न्यून बजेट रहेको पाइएको छ भने बजेटको उल्लेख्य प्रतिशत साङ्केतीकरण नगरिएको पाइएको छ। आर्थिक वर्ष २०७७/७८ भन्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बजेटको आकार वृद्धि भएको देखिए पनि साङ्केतीकरण नगरिएको आकार पनि बढेको हुँदा कुन लक्ष्यमा बजेट बढेको भनी यथार्थ आकलन गर्न नसकिने देखिन्छ। विनियोजित बजेटको खर्चतर्फ आर्थिक वर्ष २०७७/७८ भन्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बजेट खर्च प्रतिशत पनि केही बढेको नै देखिन्छ। सुशासनको क्षेत्रमा भने आर्थिक वर्ष २०७७/७८ भन्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बजेट विनियोजन तथा खर्च प्रतिशत दुवै घटेको देखिन्छ।

तालिका १७: दिविलअनुसार लुम्बिनी प्रदेशको बजेट विनियोजन र खर्च प्रतिशतको प्रवृत्ति

(आंशिक साङ्केतीकरण गर्दाको यथास्थितिमा)*

दिविल सङ्केत	क्षेत्र	२०७७/७८		२०७८/७९	
		दिविलमा बजेटको विनियोजन प्रतिशत	दिविलमा बजेटको खर्च प्रतिशत	दिविलमा बजेटको विनियोजन प्रतिशत	दिविलमा बजेटको खर्च प्रतिशत
१	गरिवीको अन्त्य	०.५६	०.३७	०.४५	०.०७
२	शून्य भोकमरी	११.३३	९.४४	११.८२	१०.८८
३	स्वस्थ जीवन	८.२०	८.०३	५.८३	४.८७
४	गुणस्तरीय शिक्षा	२.६७	२.१७	३.८४	४.६४
५	लैङ्गिक समानता	०.२९	०.१६	०.४५	०.०६
६	दिगो सफा पानी तथा सरसफाइ सेवा	४.४४	८.७९	५.७०	७.३७
७	आधुनिक ऊर्जामा पहुँच	०.६९	०.२८	०.२६	०.०९
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा मर्यादित काम	०.९६	०.१०	१.२६	०.९३
९	उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	१७.७२	१७.५९	२३.०१	२४.१९
१०	असमानता न्यूनीकरण	०.०१	०.००	१.०९	०.५३
११	दिगो शहर र बस्तीहरू	४.२९	२.६७	४.१३	३.१५
१२	दिगो उपभोग तथा उत्पादन	१.९७	१.९०	२.०९	२.१९
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	०.८०	१.०३	२.१०	२.८६
१५	भूसतह स्रोतको उपयोग	१.९३	२.०६	१.४७	१.८४
१६	शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	१.७२	०.८९	१.५४	१.२३
१७	दिगो विकासका लागि साझेदारी	५.१०	०.१०	१.०५	०.१५
०	सांकेतीकरण नगरिएको	३३.००	४४.४४	३९.००	३४.९५

स्रोत: म.ले.नि.का. २०७८/७९

दिविलको लक्ष्यअनुरूप यसअघि गरिएको साङ्केतीकरणको अवस्थालाई सुधार्दै साङ्केतीकरण नगरिएका प्रदेशका कार्यक्रमहरूलाई समेत साङ्केतीकरण गरी हेर्दा दिविलका लक्ष्यअनुसार प्रदेशको आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बजेट विनियोजन र खर्चमा उल्लेख्य परिवर्तन भएको छ। जसअनुसार दिविल २, ४, ९ र १६ अन्तर्गतका माथि उल्लेखित कार्यक्रमहरूमा बजेट विनियोजनको आकार उल्लेख्य बढेको पाइयो भने प्रवृत्तिलाई केलाउँदा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ पुग्दा अधिकांश लक्ष्यमा विनियोजन बढेको छ भने दिविल ९ र १६ मा विनियोजन र खर्च प्रतिशत दुवै घटेको छ। स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा गरिएको बजेट विनियोजन र खर्चको प्रतिशत दुवै बढेको छ। यसले प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच साझेदारीका कार्यक्रमहरू प्राथमिकतामा रहेको बुझिन्छ।

तालिका १८: दिविलअनुसार लुम्बिनी प्रदेशको बजेट विनियोजन र खर्चको अवस्था

(पूर्ण साङ्केतिकरण गर्दाको परिवर्तित)

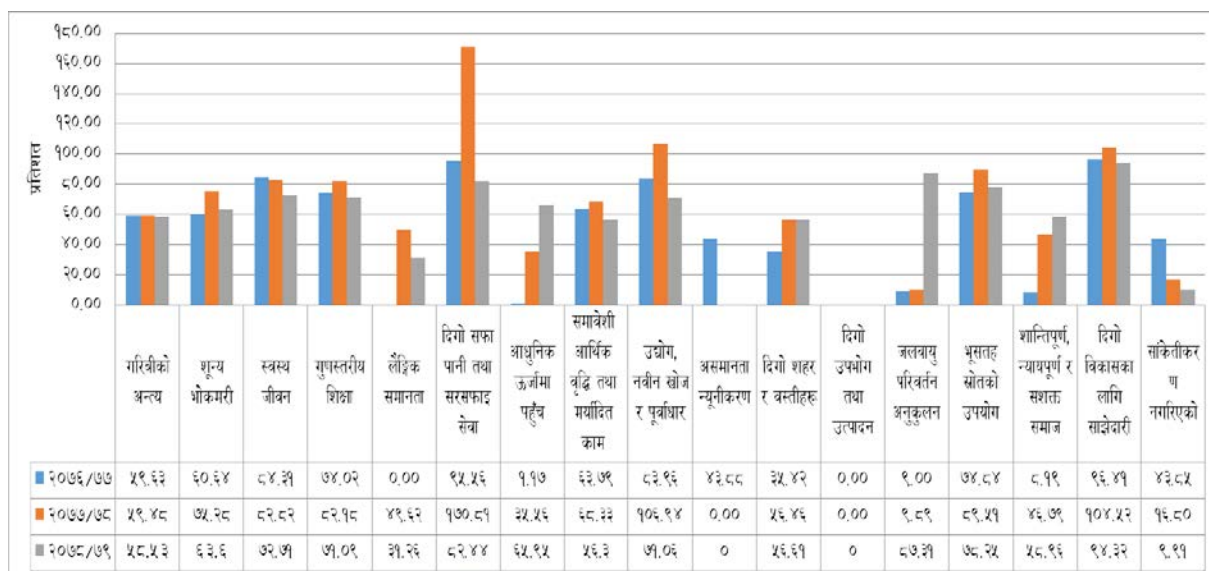
दिविल लक्ष्य कोड	दिविलका लक्ष्य	२०७६/७७		२०७७/७८		२०७८/७९	
		दिविलमा बजेटको विनियोजन बजेटप्रतिशत	दिविलमा बजेटको खर्च प्रतिशत	दिविलमा बजेटको विनियोजन बजेटप्रतिशत	दिविलमा बजेटको खर्च प्रतिशत	दिविलमा बजेटको विनियोजन बजेटप्रतिशत	दिविलमा बजेटको खर्च प्रतिशत
१	गरिबीको अन्त्य	०.८०	०.६८	०.५६	०.३७	०.८७	०.७२
२	शून्य भोकमरी	१४.५४	१२.६४	१५.२१	१२.९६	१३.३९	१२.०४
३	स्वस्थ जीवन	४.५९	५.५४	६.२२	५.८४	११.९२	१२.२४
४	गुणस्तरीय शिक्षा	७.१३	७.५७	८.४५	७.८६	६.९०	६.९३
५	लैङ्गिक समानता	०.१३	०.००	०.२९	०.१६	०.६६	०.२९
६	दिगो सफा पानी तथा सरसफाई सेवा	४.३८	६.००	४.६६	९.०१	६.३३	०.२९
७	आधुनिक ऊर्जामा पहुँच	०.९१	०.०२	०.६९	०.२८	०.१०	७.३७
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा मर्यादित काम	२.९२	२.६७	२.८०	२.१७	३.८८	३.०९
९	उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	३२.०१	३८.५३	२७.६६	३३.५०	२४.५१	२४.६१
१०	असमानता न्यूनीकरण	०.०४	०.०३	०.००	०.००	०.००	०.००
११	दिगो शहर र बस्तीहरू	३.०१	१.५३	४.४०	२.८१	४.६५	३.७२
१२	दिगो उपभोग तथा उत्पादन	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	०.१३	०.०२	०.०९	०.०१	३.६६	४.५२
१५	भूसतह स्रोतको उपयोग	४.०९	४.३८	४.४५	४.५१	४.५०	४.९८
१६	शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	८.९९	१.०६	५.३१	२.८१	४.६७	३.८९
१७	दिगो विकासका लागि साझेदारी	१२.०५	१६.६६	१४.१४	१६.७३	११.३७	१५.१६
०	साङ्केतिकरण नगरिएको	४.२७	२.६८	५.०७	०.९६	२.५९	०.३६

स्रोत: प्र.ले.नि.का. २०७८/७९

३.५ दिविलअनुसार खर्च गर्न सक्ने क्षमता

लुम्बिनी प्रदेशमा दिविलअनुसार सार्वजनिक खर्चको अवस्था विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा भन्दा २०७८/७९ मा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा विनियोजन भएर खर्च नभएका वा विनियोजन नै नभएका दिविल ५ र ७ मा पनि पछिल्ला वर्षहरूमा खर्च प्रतिशत बढ्ने क्रममा रहेको देखिन्छ। स्वास्थ्य क्षेत्रअन्तर्गत अस्पताल निर्माण, शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गत प्राविधिक शिक्षा प्रवर्द्धन, खानेपानीको पहुँच विस्तारका लागि एक घर एक धारा अभियान कार्यक्रम, पूर्वाधार विकासतर्फ सडक-पुल निर्माण र भू सतहको प्रयोगतर्फ वन क्षेत्रको संवर्धनका क्षेत्रमा बर्सेनी बजेट खर्च वृद्धि भएको छ। दिविल १२ अन्तर्गतको दिगो उत्पादन र उपभोग सम्बन्धी ठोस कार्यक्रमहरू पहिचान गर्न नसकिएको देखिन्छ। दिविल १० अनुसार असमानता न्यूनीकरण गर्ने खालका कार्यक्रमहरू अन्तरसम्बन्धित हुने हुँदा यस प्रकारका कार्यक्रमहरूलाई अन्य सम्बन्धित कार्यक्रमहरूसँग छुट्टयाइएको छैन जसले गर्दा यस क्षेत्रमा बजेट विनियोजन नदेखिए तापनि प्रदेशका लैङ्गिक समानता र सामाजिक न्यायभित्र केही यस्ता सम्बन्धित कार्यक्रमहरू रहेका छन्, यस समस्याको समाधानका लागि विशेष प्राथमिकताका साथ कोडसहितका ठोस कार्यक्रम राख्नुपर्ने देखिन्छ। सुरुको वर्षमा दिविल ७ अन्तर्गतको ऊर्जामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रम सुचारू गराउन संस्थागत तथा प्राविधिक व्यवस्थापनमा भएको समस्याले खर्च प्रतिशत निकै कम रहेकोमा पछिल्ला वर्षहरूमा खर्च प्रतिशत बढेको पाइन्छ।

चित्र ५: दिविलअनुसार लुम्बिनी प्रदेशको खर्च गर्न सक्ने क्षमता

दिगो विकासका लक्ष्य अनुसार खर्चको खोजीनीति: मामिला अध्ययन (Case Study)

४.१ पृष्ठभूमि

“समृद्ध प्रदेश: खुसी जनता” को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने गरी यस प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाले तय गरेका सन्तुलित विकास र समृद्धिका पहलहरूलाई प्रतिफलमुखी बनाउनका लागि सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई मजबुत बनाउने प्रयास गरिएको पाइन्छ। यसका लागि स्रोत तथा साधनको कुशल विनियोजन, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय अनुशासनका तीनै पक्षलाई विशेष ध्यान दिइएको पाइन्छ।

प्राथमिकतामा परेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूलाई रणनीतिक स्तम्भ, दिगो विकासका लक्ष्य र लैङ्गिक सङ्केतका आधारमा वर्गीकरण गरी सोअनुसारको बजेट विनियोजन तथा खर्चलाई वार्षिक विश्लेषण गरिएको छ, तथापि प्रदेश सरकारले सञ्चालन गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रमहरूले ल्याउने प्रतिफलहरूलाई तीन तहका सरकार एवम् निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रका लगानी र गतिविधिहरूले ल्याउने अनुमानित प्रतिफलहरू समेत संश्लेषण गरी तयार गरिएका प्रगति नतिजा सूचकहरू भने सन्तोषजनक रहेको पाइँदैन।

यस मामिला अध्ययनमा दिविलका लक्ष्य १०, ११ र १७ मा केन्द्रित रहेर यस प्रदेशमा र प्रदेशस्तरबाट स्थानीय तहमा गएको र अन्तिम खर्च एकाइसम्म गएको खर्चको खोजीनीति विश्लेषण गरिएको छ। विगत चार आर्थिक वर्षहरूमा दिविल १० अन्तर्गत प्रदेशमा आय तथा रोजगारीमा वृद्धि गरी आर्थिक तथा सामाजिक असमानता कम गर्ने उद्देश्यअनुरूप प्रदेशको प्रथम आवधिक योजना तथा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समेत समावेश भएका मध्ये केही कार्यक्रमहरू मात्र कार्यान्वयनमा गएको पाइन्छ। त्यसमा पनि स्थानीय तहलाई दिइएका कार्यक्रमहरू तथा स्थानीय तहले प्रदेशको बजेटबाट आफै बजेट विनियोजन गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका कार्यक्रमहरूले यस विषयलाई त्यति समेट्न सकेको देखिँदैन। त्यस्तै दिविल ११ अन्तर्गत दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवासका प्रशस्त कार्यक्रमहरू प्रदेशस्तरबाट नै सञ्चालन गरिएकोमा प्रदेशमार्फत स्थानीय तहमा हस्तान्तरित बजेटमध्ये दिविल १७ अन्तर्गतका केही साझेदारीका कार्यक्रमहरू स्थानीय तहमा कार्यान्वयन भएको पाइन्छ।

४.२ प्रदेशमा असमानता न्यूनीकरण, दिगो सहरी व्यवस्था र साझेदारीको अवस्थाको विश्लेषण

यस प्रदेशले उच्च आर्थिक वृद्धिसहित समृद्ध अर्थतन्त्र, रोजगारीसहित जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त आम्दानी, आधारभूत भौतिक सुविधाको उपलब्धता, सुरक्षा र स्वच्छ वातावरण कायम गर्ने सोच राखेको छ। त्यस्तै समाजवाद उन्मुख, सामाजिक न्यायमा आधारित, समावेशी, सन्तुलित र दिगो विकासको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धिदरलाई उच्च पाउँदा जनताको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउने लक्ष्य राखेको पाइन्छ। सामाजिक न्यायमा आधारित रही समान अवसरको सिर्जना, उत्पादन वृद्धि, रोजगारी प्रवर्द्धन र गरिबी निवारणका रणनीतिक स्तम्भहरूसमेत पहिचान गरी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा लाग्ने प्रयासहरू भएको देखिन्छ।

खासगरी दिविलका लक्ष्य १०, ११ र १७ लाई केन्द्रित गरी यस प्रदेशले आफ्ना रणनीतिक कार्यक्रमहरूमाफत आर्थिक समृद्धिसहितको सामाजिक विकासका लहरहरू स्थापित गराउन पहिलो आवधिक योजनामा नै आन्तरिकीकरण गरिसकेको छ। प्रदेशको प्रदेश मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणालीमाफत केही कार्यक्रमहरूलाई दिविलसँग जोडिएको भए तापनि विभिन्न कारणले विगत चार आर्थिक वर्ष मा अधिकतम ४०% सम्मको बजेट-कार्यक्रमलाई दिविलको लक्ष्य तोकिएको छैन। यसका लागि यस सर्वेक्षणले प्रदेशका लागि तयार गरिएको स्रोत पुस्तिकाको आधारमा सबै छुटेका कार्यक्रमको समेत कोड राखी लक्ष्यगत स्रोत तथा खर्च विश्लेषण गरेको छ।

प्रदेश सरकारले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय असमानता हटाउने गरी विभिन्न कानून बनाई कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ। प्रदेशले असमानता सम्बोधन गर्ने गरी भूमिहीनहरूका लागि बगर खेती कार्यक्रम, सहकारीमाफत ऋणमा ब्याज अनुदान दिने आदि खालका साना बजेट कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको पाइएको छ। तर प्रदेश सरकारको आर्थिक अधिकारहरू सीमित रहेको सन्दर्भमा प्रदेशको खर्च व्यवस्थापनको लागि सङ्घीय सरकारसँगको निर्भरता अत्यधिक रहेको छ। यसका साथै प्रदेशको आर्थिक अधिकारको प्रयोगका लागि आवश्यक कतिपय कानूनहरू निर्माणको क्रममा रहेको पाइन्छ। त्यसै गरी प्रदेशमा सन्चालित सामाजिक समानताका कार्यक्रमहरू जस्तै महिला सशक्तीकरण कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा जनशक्ति तथा संस्थागत क्षमता मजबुत नहुँदा अपेक्षित उपलब्धिको केही प्रतिशतमात्रै प्राप्त भएको पाइन्छ। प्रतिव्यक्ति सरकारी खर्च वृद्धि गर्न प्रदेशको आय वृद्धिको हिसाबले घरजग्गा रजिस्ट्रेशनतर्फ भड्रहेको कारोवार सङ्घको लिखतमा उल्लेख हुने र सो रकम वास्तविक उठ्नुपर्ने राजस्व रकमभन्दा ज्यादै न्यून रहेको छ।

प्रदेश र स्थानीय तहमा साझेदारीको प्रवर्द्धनका लागि एकातर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन र सङ्घीय सरकारले जारी राखेको मापदण्ड एक आपसमा बाझिएकोले सङ्कलित रकम बाँडफाँड गर्ने कार्यमा स्थानीय तह तथा अन्य सरोकारवालासँगको घनीभूत छलफल भई निस्किएको आधारमा कार्यक्रम तय गर्न चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको पाइन्छ। यसका बावजुद प्रदेशले सहकारीमाफत आफैले विभिन्न उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने गरी बजेट खर्च गर्ने गरेको पाइएको छ, भने स्थानीय तहलाई बजेट हस्तान्तरण गरी उपभोक्ता वा ठेक्कामाफत लागत

साझेदारीमा केही भौतिक पूर्वाधार, खेल मैदान, सभाहल तथा सामाजिक महत्त्वका कार्यहरू सम्पादन गरेको पाइएको छ। यी कार्यक्रमहरूको सम्पन्नताको क्रममा विशेषगरी ठेक्का-पट्टा तथा व्यवस्थापनमा समेत मिलेमतो तथा सीमित व्यक्तिको एकाधिकार रहेको स्थितिको कारण राज्यले साझेदारीबाट पाउनुपर्ने सिनर्जी प्रभाव प्राप्त हुन कठिन रहेको छ।

दिगो बस्ती विकासका लागि जनता आवास कार्यक्रम लगायतका विभिन्न कार्यक्रममार्फत नयाँ बस्ती निर्माण र पुराना धेरै घरहरूको मर्मत गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ। दिगो पूर्वाधार विकासतर्फ सडक, सिँचाई, खानेपानी तथा सहरी विकासका क्षेत्रमा प्रदेश सरकारको लगानी सुरुको वर्षमा क्षमताभन्दा धेरै आयोजना सुरु गरिएकोले र हाल यो क्षेत्रका योजनाहरू न्यून बजेटको समस्याबाट ग्रस्त देखिन्छन् भने सङ्घीय सरकारले हस्तान्तरण गरेका आयोजना र त्यसका लागि आवश्यक रकमको तुलनामा ज्यादै न्यून बजेट रकम अनुदानको रूपमा प्राप्त हुने गरेकाले अधुरा आयोजनाको सङ्ख्या वृद्धि भइरहेको छ। प्रदेशस्तरमा अद्यावधिक वस्तुस्थिति र तथ्याङ्कको अभावका कारण आयोजना छनोट र प्राथमिकीकरणमा स्पस्ट र वस्तुनिष्ठ मापदण्ड अपनाउन कठिन रहेको देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त प्रदेशको समस्या केलाउँदा सवारी साधन कर सवारी दर्ता भएको प्रदेशले पाउने वर्तमान व्यवस्था र यस प्रदेशका आधाभन्दा बढी सवारीहरू अन्य प्रदेश र खासगरी वागमती प्रदेशमा दर्ता हुने प्रवृत्तिले गर्दा प्रदेशले पाउनुपर्ने परिमाणमा कर पाउन सकेको छैन भने सवारी कर प्रणालीहरूमा यातायात व्यवस्था विभागको नियन्त्रण रहेको र ती प्रणालीहरूमा कार्यक्षमता तथा सेवाग्राही मैत्री डिजिटल प्रविधिको अभावका कारण सेवाग्राहीले दिनभर लाइनमा बसेर पनि रकम तिर्न नपाइरहेको अवस्था छ। मनोरञ्जन स्थलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गरी मनोरञ्जन करको दायरामा आउनुपर्ने गतिविधिहरू पनि आउन नसकेको र स्थानीय तहले सङ्कलन गर्ने यो कर सो तहको प्राथमिकतामा परेको छैन। विज्ञापनमार्फत प्राप्त हुनुपर्ने करको रकम पनि ज्यादै न्यून छ र स्थानीय तहबाट समेत सो करको दर तोक्ने तथा सङ्कलन गर्ने कार्य अझै ओझेलमा परेको देखिन्छ। त्यसैगरी बुद्धभूमि, रुरुक्षेत्र तथा दर्जनौँ पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार-प्रसार तथा प्रवर्द्धन गरी पर्यटनजन्य गतिविधिबाट समेत प्रदेशले उच्च आय प्राप्त गर्न सकेको छैन।

प्रदेशको एकल अधिकारका रूपमा रहेको कृषि आयकर समेत ज्यादै न्यून छ। प्रदेशको ठुलो भू-भागको झन्डै आधा हिस्सा ओगटेको वनक्षेत्रमा प्रदेश सरकारको ठुलो लगानी परेको यथार्थ छ। तर वनको आयमा भने सामुदायिक उपभोक्ता समूहको वर्चस्व एवम् एकाधिकार रहेकोमा प्रदेशले सीमित आयको स्रोत बनाएको पाइन्छ। प्रदेशलाई राम्रो आय प्राप्त हुनुपर्ने नदीजन्य पदार्थको व्यवस्थापन राम्रो हुन नसक्दा यसबाट हुने आय पनि प्राप्त हुन सकेको छैन।

४.३ अध्ययनको उपलब्धि एवम् व्याख्या

४.३.१ दिविल १० — आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय असमानता घटाउने

प्रदेशस्तरमा खर्चको उपलब्धि

(क) बजेट विनियोजन तथा खर्च

दिविल १० अन्तर्गत प्रदेशस्तरबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा प्रदेश बजेटको ०.०६ प्रतिशत मात्रै केही आर्थिक असमानता घटाउने उद्देश्य अनुरूप जग्गा विहीनहरूलाई लक्षित गरी कृषि मन्त्रालयमार्फत बाँजो जग्गामा बगर तथा करार खेती कार्यक्रममा खर्च भएको देखिन्छ। विनियोजित बजेट (रु. १ करोड ५ लाख) को ४९ प्रतिशत खर्च भएको यस कार्यक्रममार्फत प्रदेशका १२ वटै जिल्लाका करिब ५२१ हेक्टर जग्गामा खेती भई स्थानीय उत्पादन वृद्धि भएको छ।

(ख) कार्यक्रम कार्यान्वयन

यस प्रदेशले सामाजिक आर्थिक समानतासँग सम्बन्धित प्रशस्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरे तापनि ठोस कार्यक्रमहरू निकै कम रकममा रहेको कारणले एकदमै सीमित उपलब्धि हासिल गरेको देखिन्छ। मुख्य गरी प्रदेशको सुरुवाती वर्षदेखि नै अधिकांश गरिबी तथा आय असमानता ग्रामीण भेगमा रहेको अवस्थालाई समेट्ने गरी मुख्यमन्त्री ग्रामीण विकास तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो।

(ग) प्रभाव

उक्त कार्यक्रमबाट वर्षेनी २२०० व्यक्तिले अल्पकालीन वा पूर्णकालीन रोजगारीमार्फत आफ्नो आयस्तरलाई बढाउन सफल भएको देखिन्छ। प्रदेशको अर्थ मन्त्रालयबाट सहकारी विकास तथा गरिबी निवारण कार्यक्रममार्फत गरिबको आयस्तर उकास्ने गरी गरिएका क्रियाकलापमार्फत उल्लेख्य व्यक्तिहरूको जीवनस्तरमा परिवर्तन आई दिविलको लक्ष्य १० अन्तर्गत कुल आय र उपभोगमा पिँधकाकुल ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको अवस्था सुधार्न सहयोग पुगेको देखिन्छ भने आयस्तरमा हुने कमीका कारण उपभोगको असमानता कम गराउन पनि सहयोग पुगेको छ। तर पनि यस प्रगतिलाई कार्यक्रममार्फत ठोस प्रगति सङ्कलन गरी प्रस्तुत गर्न कठिन रह्यो।

स्थानीय तहको उपलब्धि

(क) बजेट विनियोजन तथा खर्च

प्रदेशबाट स्थानीय तहहरूमा हस्तान्तरण भएको बजेटमध्ये आ. व. २०७८/७९ मा हस्तान्तरित बजेटको खर्च हेर्दा ३५ देखि ९२ प्रतिशतसम्म खर्च भएको देखिन्छ। यसमा विशेष अनुदानमा सबैभन्दा कम प्रतिशत खर्च गरेकोमा अन्य अनुदानमा खर्च ८० प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ। स्थानीय प्रतिनिधिहरूका अनुसार यस्तो हुनुमा मुख्य कारण विशेष बजेटको निकासालो गरी हुनु हो।

“विशेष र सम्पूरकको बजेट निकै ढिलो गरी आउँछ, जुन खर्च गर्न समय नै पुगेको छैन, हामी खर्च गर्न सक्षम छौं तर प्रदेशले ढिलो निकासालो दिँदा यो समस्या देखिएको छ। त्यसमाथि सम्पूरकको बजेट ठुलो हुन्छ, हामीले ठेक्का लगाउन पनि भ्याउने अवस्था हुँदैन; यो समस्या बसेनी बेहोरी रहेका छौं। - स्थानीय तह कर्मचारी (तानसेन नगरपालिका)

(ख) कार्यक्रम कार्यान्वयन र प्रभाव

स्थानीय तहहरूले प्रदेश सरकारबाट विभिन्न अनुदानमार्फत कार्यक्रमहरूको सम्पादन गरेका आर्थिक-सामाजिक असमानता सम्बन्धी कार्यक्रमहरू निकै न्यून देखिए। दिविल १० लाई सम्बोधन हुने गरी अध्ययनको छनोटमा परेका मध्ये ३ स्थानीय तहले समानीकरण र ससर्त अनुदानभित्र मात्रै महिला सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरूमार्फत महिलाहरूलाई तालिम र क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू तथा एकल महिला आय आर्जन कार्यक्रम सञ्चालनमा रु. ५ लाख विनियोजन गरी १०० प्रतिशत नै खर्च गरी रोजगारसमेत सिर्जना गरेको पाइयो। हाल ती महिलाहरूले तालिम तथा क्षमता वृद्धिपश्चात् घरमै बसेर आय आर्जन गरेको देखिन्छ।

“मैले गत वर्ष र यो वर्ष प्रदेश सरकारले सञ्चालन गरेको तालिमपश्चात् मेरो आफ्नै घरमा ऋण गरी सिलाई मेसिन किनेर आहिले व्यवसाय सञ्चालन गरेको छु।....मेरो आमदानी श्रीमान् विदेश जाँदाको ऋण समेत तिरिसकेको छु। बच्चाहरूलाई कपी कलम गर्ने पैसा पुगेको छ”। - लाभग्राही (विजयपुर गाउँपालिका)

प्रदेशबाट स्थानीय तहलाई मुख्य रूपमा सडक निर्माण, सभाहल तथा अन्य सामाजिक महत्त्वका भवन निर्माण र खेलमैदान निर्माणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको लागि बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। स्थानीय तहलाई विनियोजित बसेनी विनियोजित बजेटको औसत खर्च प्रतिशत ८०-९३% रहेको छ।

४.३.२ दिविल ११ — दिगो तथा उत्थानशील बस्ती तथा शहर

प्रदेशस्तरमा खर्चको उपलब्धि

(क) बजेट विनियोजन र खर्च

यस प्रदेशले दिगो तथा उत्थानशील बस्ती तथा शहरसँग सम्बन्धित प्रशस्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ। यसमा भवन, बस्ती, तथा सहरी विकासअन्तर्गत रू. ४४ करोड विनियोजन भएकोमा रू. २२.९ करोड खर्च भएको छ।

(ख) कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा प्रभाव

यस खर्च समेतबाट हालसम्म ३५ वटा नयाँ एकीकृत बस्ती निर्माण, १२ वटा सरकारी भवन तथा सभाहल र ३२ वटा नयाँ पार्क निर्माण गरिएका छन्। यस क्षेत्रमा २०७८/७९ मा प्रदेशले जनता आवास कार्यक्रमअन्तर्गत यस वर्ष रू. ४७ करोड विनियोजन गरेकोमा रू. ३३ करोड खर्च भएको छ। यस कार्यक्रमअन्तर्गत रूपन्देही जिल्लामा २११ वटा आवास निर्माण कार्य सम्पन्न गराइएको थियो। ती मध्ये बुटवल उपमहानगरपालिकाको वडा नम्बर चारमा ८ दलित परिवारका लागि घर बनाइएको पाइयो। यसबाट सबै ८ घरका व्यक्तिहरूसँग गरिएको समूह छलफलमा उनीहरूले प्रशस्त सुविधा प्राप्त गरेको महसुस भएको बुझियो।

“खरको चुहिने छानो भएका हामी अहिले तीन कोठे घर पाएका छौं, ट्वाइलेट पनि घरमै छ, अहिले निकै राहत पाएजस्तो लाग्छ, तर भित्र मात्र प्लास्टर गरियो, बाहिर पनि गरिदिए हुन्थ्यो”।

- लाभग्राही (बुटवल उपमहानगरपालिका)

सरकारी बजेटको पैसामा फेरि आफ्नो पनि श्रम तथा खर्च थपेर स्तरीय घर बनाएको पनि देखियो। त्यस्तै केहीमा सरकारी खर्चमा बनेका घरमा घरका मूल व्यक्तिहरू मदिरापान गरी पिँडीमै अचेत अवस्थामा सुतेको पनि देखियो।

स्थानीय तहको उपलब्धि

(क) बजेट विनियोजन तथा खर्च

स्थानीय तहहरूले प्रदेश सरकारबाट चारै अनुदानमार्फत सम्पन्न कार्यक्रमहरू मध्ये सभाहल निर्माण, टुँडिखेल सुधार र पार्क निर्माण गर्ने कार्यहरूको सम्पादन भएको पाइयो। यसमा तीनवटा स्थानीय तहले सो सम्बन्धी

कार्यक्रमहरूको लागि विभिन्न अनुदानमार्फत बजेट प्राप्त गरेका थिए। तिनाउ गाउँपालिकाले बहुउद्देशीय सभाहल निर्माणका लागि रु. ६० लाख प्राप्त गरेकोमा ९६ प्रतिशत खर्च गरेका छन्। त्यस्तै तानसेन नगरपालिकाले टुँडिखेल सुधार कार्यका लागि रु. ३७ लाख प्राप्त गरेकोमा ९१.१६ प्रतिशत खर्च गरी सो टुँडिखेलको स्तरोन्नति गरी हाल त्यहाँ विभिन्न खेलहरू आयोजना हुने गरेका छन्।

(ख) कार्यक्रम कार्यान्वयन

यी दुवै कार्यक्रमहरू स्थानीय उपभोक्ता समितिको पहलमा सम्पन्न भएको हो। सो ठाउँका उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष तथा वडाध्यक्षका अनुसार यो कार्यसम्पादनमा स्थानीयको उल्लेख्य सहयोग र सहभागिता रहेको र सहजै सम्पन्न हुन सकेको बताइन्छ।

“हामीले यो टुँडिखेल निर्माण कार्य सजिलै सम्पन्न गर्दा उपभोक्ता समितिमार्फत जाँदा सुरुमा केही विवाद पनि रह्यो तर जब हामीले यसको महत्त्व र प्रदेशको समेत सहकार्यमा गरेको भन्ने कुरा बुझाएपछि सहजै सम्पन्न भयो तर मेरो अनुभवमा उपभोक्ता समितिभन्दा ठेक्काबाट गराइएको कार्यमा सहजता हुने गरेको छ। यसको मुख्य कारण ठेक्काको काममा स्थानीय तहका इन्जिनियरले कार्यमा सहजता ल्याइदिन्छन् यसको कारण चाहिँ मलाई पनि थाहा छैन”। - वडाध्यक्ष/जनप्रतिनिधि (तानसेन नगरपालिका)

(ग) प्रभाव

हाल सभाहल सम्पन्न भई मासिक कम्तीमा एक जानकारीमूलक कार्यक्रममार्फत एक पटकमा १०० भन्दा बढी यस क्षेत्रका जनप्रतिनिधि, कर्मचारी तथा सर्वसाधारणले उपयोग गरी फाइदा लिएको देखिन्छ। सम्पन्न भएको टुँडिखेलमा हाल जिल्ला तथा स्थानीय स्तरका विभिन्न खेलहरू सम्पन्न भएकाले स्थानीय खेलाडी उत्पादन तथा तालिम सञ्चालन गराउन सहज भएको देखिन्छ।

दिविल १७ — साझेदारी र अन्य

यस लक्ष्यसँग सम्बन्धित बजेट विनियोजन र कार्यान्वयन स्थानीय तहमा मात्र भएको पाइएको छ। प्रदेशले स्थानीय तहलाई अनुदानमार्फत दिइएका विभिन्न कार्यक्रमहरूलाई यस लक्ष्यअन्तर्गत समाहित गरी विश्लेषण गरिएको छ।

स्थानीय तहको उपलब्धि

(क) बजेट विनियोजन र खर्च

प्रदेशबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९मा जिल्ला समन्वय समितिलाई मुख्य रूपमा अन्तरक्रिया कार्यक्रमका लागि ०.६४ प्रतिशत बजेट विनियोजन गरिएकोमा खर्च प्रतिशत ०.६४ नै रहेको छ।

(ख) कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा प्रभाव

जिल्ला समन्वय समितिमार्फत जिल्लातहका प्रदेशका कार्यालय र स्थानीय तहको सहकार्यमा सम्पादन गरेका आर्थिक-सामाजिक असमानतासम्बन्धी तालिम तथा अनुगमनका कार्यक्रमहरूको पनि केही उपलब्धि रहेको पाइन्छ। यसबाट भ्रमण गरिएका स्थानीय तहमध्ये तानसेन नगरपालिका र ओमसतिया गाउँपालिकामा १०० भन्दा बढी वडा र स्थानीय तह स्तरका कर्मचारी तथा अन्य खर्च एकाइसँग कार्य प्रगति तथा समस्या पहिचान एवम् समाधानसम्बन्धी अन्तर्क्रिया सम्पन्न भएको थियो।

स्थानीय तहअन्तर्गत गाउँपालिका र नगरपालिकाका लागि विशेष गरी नगर विकास कार्यक्रम, केही कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम (जस्तै: अदुवा, बाखा, मौरी पालन प्रवर्द्धन) तथा सहकारीको सहयोगमा उद्यमशीलता विकास तथा तथा नवप्रवर्तनका कार्यक्रमहरू (घरेलु समान बनाउने तालिम, हाते मेसिनहरू चलाउने तालिम, मुढा बनाउने तालिम) सञ्चालन गरिएकोमा थप कार्यक्रमहरू आवश्यक देखिन्छ। त्यस्तै जनता आवास कार्यक्रमबाट प्रतिपालिका २० भन्दा बढी घरबारबिहीनको लागि ३ कोठे पक्की घर र शौचालय निर्माण सम्पन्न भइसकेको छ। यस किसिमका कार्यक्रमहरूमार्फत विगत चार आर्थिक वर्ष हरूमा विनियोजित बजेटको ९८.३ प्रतिशत खर्च भएको तथ्याङ्क छ।

यस किसिमका कार्यक्रमहरूमा भएको सार्वजनिक खर्चले करिब प्रतिपालिका २०० भन्दा बढी परिवारमा आय आर्जनमा वृद्धि, सद्भाव र मेलमिलापमा वृद्धि, कार्यकुशलता र प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भई जनस्तरमा प्रदेशको उपस्थिति सम्मानजनक रहेको लाभग्राहीले बताएका थिए। प्रदेशको साझेदारीमा स्थानीय तहमार्फत वितरण गरिएको मौरीपालन कार्यक्रममार्फत सम्भावित वडाहरू छानी बुटवल उपमहानगरपालिकाभित्र प्रति वडा ४ घरको लागि ४ घर मौरी दिइएकोमा सोको प्रगति व्यासायिक हुन नसकेको प्रतिक्रिया पाइयो।

४.४ दिविल १०, ११ र १७ माथि बजेट विनियोजन तथा खर्चमा समस्या

१. ठेक्का प्रणालीमा समस्या रहनु,
२. बजेट रकमान्तरण तथा विनियोजन पर्याप्त तथा प्रणालीअनुसार नहुनु,
३. भौतिक स्रोत साधनहरू हुँदा पनि जनशक्तिको अभाव रहनु
४. साझेदारीमा सम्पन्न निर्माण वा कार्यक्रमका लागि मर्मत बजेटको व्यवस्था नहुनु,
५. साझेदारीमा सडक सम्पन्न गराउँदा सार्वजनिक संस्थाको जग्गा परेमा आर्थिक कारोवारमा समस्या हुनु,
६. साझेदारीमा बनेका सडकको गुणस्तरीयताको प्रश्न यथावत् रहनु,
७. साझेदारीमा कार्यान्वयनमा आएका कार्यक्रमहरूमा ठेक्कामार्फत गराइएका भन्दा उपभोक्ता समितिमार्फत गराउन सहज भएको
८. साझेदारीमा भएका कार्यक्रमहरूमा ठेक्कापट्टाको कारण ढिलो हुन जानु,
९. सहकारीको मध्यमबाट कार्यसम्पादन गर्न ऋण व्यवहार र सर्वस्वो हरण हुने खालका जोखिम रहनु

४.५ निष्कर्ष

यस मामिला अध्ययनमा दिविलका लक्ष्य १० अन्तर्गत प्रदेशमा आय तथा रोजगारीमा वृद्धि, दिविल ११ अन्तर्गत दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास र दिविल १७ मा अन्तर्गतका केही साझेदारीका कार्यक्रमहरू प्रदेशमा र प्रदेशस्तरबाट स्थानीय तहमा गएको र अन्तिम खर्च एकाइसम्म गएको खर्चको खोजीनीति विश्लेषण गरिएको छ। दिविल १० मा सहकारी विकास तथा गरिबी निवारण कार्यक्रममार्फत गरिबको आयस्तर उकास्ने गरी गरिएका क्रियाकलापमार्फत उल्लेख्य व्यक्तिहरूको जीवनस्तरमा परिवर्तन भएकोमा १ प्रतिशतभन्दा कम बजेट विनियोजन भए पनि उक्त कार्यक्रमबाट बसेनी उल्लेख्य व्यक्तिले अल्पकालीन वा पूर्णकालीन रोजगारीमार्फत आफ्नो आयस्तरलाई बढाउन सफल भएको देखिन्छ। यसरी दिविलको लक्ष्य १० अन्तर्गत कुल आय र उपभोगमा पिँधका कुल ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको अवस्था सुधार्न, गिनी गुणाङ्क र कृषक परिवारमा लघु वित्तीय संस्थाको पहुँचमा सकारात्मक सहयोग भएको देखिन्छ भने आयस्तरमा हुने कमीका कारण उपभोगको असमानता कम गराउन पनि सहयोग गरेको छ। तर पनि यस प्रगतिलाई कार्यक्रममार्फत ठोस प्रगति सङ्कलन गरी प्रस्तुत गर्न कठिन रह्यो।

दिविल ११ अन्तर्गत रूपन्देही जिल्लामा विभिन्न आवास निर्माण सम्पन्न गराइएको थियो। यसबाट सबै घरका व्यक्तिहरूले प्रशस्त सुविधा प्राप्त गरेको महसुस भएको बुझियो। यसले सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार, सुरक्षित र भरपर्दो यातायातको उपलब्धता, योजनाबद्ध नयाँ शहरको विकासमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ भने प्राकृतिक विपत्तिबाट हुने दुर्घटना र मृत्युको तथ्याङ्क तथा अवस्था यकिन गर्न कठिनाई रह्यो।

दिविल १७ अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरूमा भएको सार्वजनिक खर्चले करिब प्रतिस्थानीय तह २०० भन्दा बढी परिवारमा आय आर्जनमा वृद्धि, सद्भाव र मेलमिलापमा वृद्धि, कार्यकुशलता र प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भई जनस्तरमा प्रदेशको उपस्थिति सम्मानजनक रहेको देखिन्छ। यसअनुसार साझेदारीमा सहभागिता अभिवृद्धि हुँदै गएको छ भने प्रदेशका अन्य दिविल १७ अन्तर्गतका सूचकहरूको अवस्थालाई हेर्दा प्रदेश बजेटमा कर राजस्वको योगदान १ प्रतिशतभन्दा कम देखिन्छ। त्यस्तै प्रदेशमा इन्टरनेट प्रयोगकर्ता बढेको अवस्थालाई हेर्दा इन्टरनेटको घनत्व (प्रति सय व्यक्तिमा) वृद्धि भएको अनुमान लगाउन सकिने देखिएको भए पनि तथ्याङ्क यकिन गर्न कठिनाई रह्यो।

बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण र खर्च सम्बन्धी समस्या र समाधान

प्रदेशमा कृषि उत्पादनदेखि उपभोक्तासम्मको आपूर्ति शृङ्खला सिलसिलाबद्ध तरिकाको नहुँदा कृषिक्षेत्रमा प्रदेश सरकारले गरेको लगानीबाट सञ्चालित अधिकांश कार्यक्रमहरू प्रभावकारी तथा प्रतिफलमुखी देखिएका छैनन्। साथै बजेट तथा कार्यक्रमले समेटेका कृषकको सङ्ख्या ज्यादै न्यून छ। सामाजिक क्षेत्रका कार्यक्रमहरूमा समेत परिवर्तनकारी भूमिकामा रहने गरी उच्च प्रतिफल दिने खालका कार्यक्रमहरूले प्रतिस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

प्रदेशस्तरको स्वास्थ्य संरचना तथा स्वास्थ्यक्षेत्रको क्षमतामा हालको अवस्थाले सहजै स्वास्थ्य सेवामा सर्वसाधारणको पहुँच नभएको यथार्थ छ। स्वास्थ्यमा सर्वसाधारणको खर्च अत्यधिक रहेकोले गुणस्तरीय सुलभ स्वास्थ्य सेवा प्रति प्रदेशको ध्यान केन्द्रित हुनु आवश्यक छ। असीमित अर्थोपार्जनको सम्भावना बोकेको पर्यटन विकासका क्षेत्रमा स-साना कार्यक्रममा खर्च केन्द्रित गरिएको देखिन्छ।

समग्रमा यस प्रदेश सरकारको जिम्मेवारीभित्र रही स्पष्ट प्राथमिकता निर्धारण गरी बजेट तथा कार्यक्रम निर्धारण गर्ने र बजेट विनियोजन गर्ने कार्य हुन सकेको छैन। यिनै विषयलाई लिएर बजेट विनियोजन तथा खर्चमा रहेका समस्यालाई निम्नानुसार राखिएको छः

(क) बजेट व्यवस्थापन र विनियोजनमा समस्या

१. प्रदेश मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS)मा दिविल साङ्केतिकरण अनिवार्य नहुनु,
२. प्रदेश सरकारको आयको दायरा साँघुरो हुँदा बजेटको अभाव रहनु,
३. क्षेत्रगत सन्तुलित विकासको अवधारणा अनुरूप बजेट छलफल नहुनु,
४. आवश्यकतामा आधारित बजेट तर्जुमा प्रणाली अनिवार्य नहुनु,
५. दिविलका लक्ष्यको आधारमा बजेट छलफल र विनियोजन नहुनु,
६. बजेट तर्जुमाको क्रममा राजनीतिक पहुँच र व्यक्तिगत आकाङ्क्षाले प्रश्रय पाउदा दिविलको महत्त्व ओझेलमा पर्नु,
७. एकल अधिकारको सूचीमा पर्ने कर (कृषि आयमा लाग्ने कर) कार्यान्वयनमा आउन नसक्नु,

८. स्थानीय तहसँग वाँडफाँड हुने करहरूसमेत प्रभावकारी हुन नसक्नु,
९. नदीजन्य पदार्थवाट प्राप्त हुने आयमा समस्या रहनु,
१०. विज्ञापन करको दायरा बढ्न नसक्नु,,
११. मनोरञ्जन करको दायरा बढ्न नसक्नु,,
१२. सवारी साधन करमा समस्या रहनु (अन्य प्रदेशमा दर्ता हुने, कर अन्यत्र बुझाउने प्रयोग यस प्रदेशमा गर्ने)
१३. घर जग्गा रजिष्ट्रेसन शुल्कको वास्तविक कारोबारसँग तादात्म्य मिलाउन नसक्नु,,
१४. अन्य सम्भावित आयमा स्रोत पहिल्याउने र आय वृद्धि गर्ने कार्य हुन नसक्नु,,
१५. प्रदेशको बजेट तथा कार्यक्रममा स्पष्ट मापदण्ड र प्राथमिकताको अभाव देखिएको। केही मापदण्ड तथा नीतिगत व्यवस्था भएको भए तापनि कार्यान्वयनमा समस्या देखिनु,
१६. प्रदेश स्तरीय योजना/कार्यक्रममा स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्ताहरू आकर्षित हुन नसक्नु,
१७. अधुरा आयोजनाको सङ्ख्या बढ्दै जानु,
१८. केन्द्रबाट प्राप्त हुने समपूरक र विशेष अनुदान बजेटमा प्रस्ताव गरिए बमोजिम प्राप्त नहुनु,
१९. प्रदेशको आय वृद्धिका लागि चालनुपर्ने कदमहरू (कानुन निर्माण, अध्ययन अनुसन्धान) अपेक्षित मात्रामा गर्न नसक्नु,
२०. अधुरा आयोजनाको सङ्ख्या बढ्दै गइरहेको अवस्थामा रकमान्तरको अत्यधिक प्रयोगका कारण विनियोजन र आवधिक पुनरावलोकन कुशल हुन नपाउनु,
२१. प्रदेशको आन्तरिक आय सीमित हुनु,
२२. आवश्यकता र तथ्याङ्कका आधारमा योजना तयार नभई रकमान्तर र सोधभर्नामा समस्या बढ्दै जानु,

(ख) हस्तान्तरणमा समस्या

१. प्रदेश विनियोजन ऐन तथा समपूरक अनुदानसम्बन्धी कार्यविधिअनुसार समपूरक रकम निकास गदा अधिल्लो आर्थिक वर्ष वा चौमासिकको खर्चको विवरण पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेकोमा कतिपय स्थानीय निकायले समयमा प्रतिवेदन पेश नगर्ने हुँदा रकम हस्तान्तरणमा समस्या देखापर्ने गरेको ।
२. बजेटबारे खर्च गर्ने एकाइलाई ढिलो जानकारी हुनु ।

(ग) खर्च तथा कार्यान्वयनमा समस्या

१. खरिद ऐन लागु गराउन समस्या रहनु,
२. सरकारी दररेटमा कामदार काममा सहमत नहुनु,
३. मन्त्रालयले अधिकांश समय विषयगत मन्त्रालयहरूका कानुनहरूको राय/सहमति तथा कार्यक्रमसंशोधनमा केन्द्रित गर्नुपर्ने हुँदा खर्चतर्फ ध्यान केन्द्रित हुन नसक्नु,

४. स्थानीय तहले सङ्कलन गरेको साझा गरेको अघावधिक विवरण प्राप्त गर्ने संयन्त्रको विकास भइ नसकेको साथै साझा करबाट सङ्कलित रकम कतिपय स्थानीय तहहरूले समयमै दाखिला नगर्दा कार्यक्रम खर्चमा समस्या रहनु,
५. प्रदेश र स्थानीय तहबीचको कोष प्रवाह संयन्त्र तयार हुन नसक्दा खर्चको निगरानी कठिन रहनु,
६. अन्य निकायको बजेट कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने कार्यमा मन्त्रालयको अधिकांश समय खर्च हुँदा मन्त्रालयको संस्थागत सुदृढीकरणमा पुगनुपर्ने जति ध्यान नपुगनु,
७. प्रदेशस्तरीय योजना/कार्यक्रममा स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्ताहरू आकर्षित हुन नसक्नु,
८. केन्द्रबाट प्राप्त हुने सम्पूरक र विशेष अनुदान बजेटमा प्रस्ताव गरिए बमोजिम प्राप्त नहुनु,
९. स्थानीय तहमा वितरण गरिने अनुदान रकमको खर्चको विवरण हेर्ने प्रणालीको विकास हुन नसक्नु,
१०. प्रदेश मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणालीमा समस्या आउँदा समय समयमा कार्यसम्पादनमा कठिनाइ आउनु,
११. प्रदेशको खर्चको आवश्यकता र क्षमताको अनुपातमा प्रदेशलाई प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँड र समानीकरण अनुदान कम प्राप्त हुनु,
१२. राजस्व असुल गर्ने निकायहरूबीच सूचना आदानप्रदान र समन्वयको अवस्था कमजोर रहनु,
१३. राजस्व परिचालनका कतिपय विषयमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कानुनी अस्पष्टता (नदीजन्य पदार्थ, दहत्तर बहत्तर तथा वन पैदावार आदि) रहनु,
१४. सहकारी दर्ता नियमन र वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा कार्यबोझ अधिक हुनु,
१५. अनुदानसम्बन्धी वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि एकीकृत कार्यविधि नभएकोले कार्यसम्पादनमा कठिनाइ हुनु, ।
१६. कार्यविधि निर्माणमा ढिलाइ हुँदा बजेट खर्च हुन नसक्दा वार्षिक कार्यक्रममा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न नसकिनु,
१७. सहकारी दर्ता नियमन र वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा कार्यबोझ अत्यधिक रहनु ।

दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूको प्रगति

६.१ सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तन

प्रदेशमा विनियोजित बजेटको खर्चको अवस्था सामान्यतया सन्तोषजनक नै देखिएको भए तापनि यसको प्रतिफल भने क्षेत्रअनुसार मिश्रित रहेको पाइएको छ। दिविलको लक्ष्यअनुसार क्षेत्रगत रूपमा भएको खर्च र त्यस खर्चको उपलब्धि अनुसार विगत चार आर्थिक वर्षमा भएको मुख्य प्रगतिलाई साङ्केतिक रूपमा निम्नानुसार तालिकामा समेटिएको छ।

तालिका १९: लुम्बिनी प्रदेशमा सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तनको सारांश

लक्ष्य	क्षेत्र	मुख्य सूचकको आधाररेखा	चार आर्थिक वर्षका मुख्य कार्यक्रमहरू	मुख्य प्रगति	सङ्केत
१. गरिबीको अन्त्य	गरिबी निवारण, सहकारी	१) गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या २) बहु आयामिक गरिबी सूचकाङ्क ३) प्राकृतिक प्रकोपबाट जन धनको क्षति	- मुख्यमन्त्री ग्रामीण विकास तथा रोजगार कार्यक्रम, - सहकारी विकास तथा गरिबी निवारण कार्यक्रम	- प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी घटेको, - सहकारी मार्फत ५०० भन्दा बढी किसान तथा उद्यमीहरूलाई व्याजमा अनुदान - प्रतिव्यक्ति आय बढेको, लघु वित्तको सङ्ख्या बढेको - कुल उपभोगमा तल्लो ४० प्रतिशत हिस्सा बढेको	
२. भोकमरीको अन्त्य	कृषि तथा पशुपन्छी विकास, पोषण, सिँचाई	१) पुङ्कोपनाको व्यासता २) भूमि तथा कृषि उत्पादकत्व ३) बसैंभरि सिँचाई उपलब्ध हुने खेतीयोग्य क्षेत्र	- कृषि तथा पशुपन्छी प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू, - पोषण कार्यक्रम	- प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादकत्व बढेको - बढ्दो कृषि उत्पादन, - हाई-टेक कृषि प्रणाली - व्यावसायिक र प्रविधियुक्त खेतीको वृद्धि भएको	
३. स्वस्थ जीवन	स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या तथा परिवार कल्याण	१) मातृमृत्यु दर (प्रति लाखमा) २) दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराउने ३) पूर्ण खोप प्रतिशत ४) ३० मिनेटको दूरीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच प्राप्त परिवारको प्रतिशत	-स्वास्थ्य सिविर - एकीकृत स्वास्थ्य तथा सरसफाइ -अस्पताल सुदृढीकरण	-अपेक्षित आयुवृद्धि भएको -दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराउने प्रतिशत बढेको -सिविरमार्फत ४२०० जनाको उपचार -स्वास्थ्यकर्मी तथा FCHVको तालिमबाट ५०० भन्दा बढीको क्षमता अभिवृद्धि भएको	
४. शिक्षा र	शिक्षा,	१) प्राविधिक तथा	-नमुना विद्यालय	-साक्षरता दर बढेको	

सामाजिक विकास	समावेशीकरण, युवा, भाषा संस्कृति	व्यवसायिक शिक्षामा महिलाको भर्ना अनुपात २) साक्षरता दर	-उच्च शिक्षा -युवा तथा खेलकुद -शैक्षिक विकास	-उच्च शिक्षामा कुल भर्ना दर वृद्धि -शिक्षक विद्यार्थी अनुपातमा सुधार आएको -९०० स्कुलमा STEM गतिविधि -रङ्गशाला निर्माण -४० सामुदायिक क्याम्पसमा पूर्वाधार निर्माण -१० वटा विषयहरूमा अनुसन्धान भएको	
५.लैङ्गिक समानता	महिला सशक्तीकरण, जेष्ठ नागरिक संरक्षण, बालबालिका	१) १५ वर्षमुनिका विवाहित किशोरीको अनुपात २) श्रममा महिला सहभागिताको दर ३) प्रदेश प्रतिनिधि सभामा महिलाको प्रतिशत	- बाल संरक्षण -जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र -सचेतना तथा सशक्तीकरण -बाल हेल्प लाइन सञ्चालन -बालविवाह न्यूनीकरण	-आर्थिक क्षेत्रमा लैङ्गिक (महिला) समानता बढेको -१२ वटा बाल गृह स्थापना र १०० सडक बालबालिका संरक्षित -२०० वटा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र निर्माण -३५० महिलाले सीपयुक्त प्राविधिक तालिम प्राप्त -२३० उद्यमी महिला	
६.स्वच्छ पानी र सरसफाइ	खानेपानी र सरसफाइ	१) सुरक्षित खानेपानी प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या (प्रतिशत) २) शौचालयको प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्याको प्रतिशत	-सघन खानेपानी कार्यक्रम -सरसफाइ तथा ढल व्यवस्थापन -खानेपानी आयोजना गुणस्तर र स्रोत, मर्मत सुधार	-९२% घरधुरीलाई स्वच्छ खानेपानी सुविधा पुगेको	
७.दिगो ऊर्जा व्यवस्थापन	जलविद्युत्, सौर्य ऊर्जा, बायोग्यास	१) विद्युत्को पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या २) विद्युत् उपभोग (kw-hr)	-ऊर्जा विकास कार्यक्रम	- ४ वटा आयोजना DPR भएको -प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग बढेको	
८. पर्यटन	पर्यटन, संग्रहालय, होमस्टे	१) प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन २) वित्तीय सेवामा पहुँच ३) बेरोजगारी दर ४) जीवन विमा गरेकाको प्रतिशत	-पर्यटन विकास र प्रवर्द्धन	-श्रम उत्पादकत्व बढेको र बेरोजगारी घटेको -केही होमस्टेको स्तरोन्नति -रुरु क्षेत्र सुधार -सांस्कृतिक ग्रामको अध्ययन	
९.उद्योग, पूर्वाधार	सडक, पुल, औद्योगिक क्षेत्र, खानी र खनिज पदार्थ	१) सडक घनत्व २) कालोपत्रे गरेको सडक लम्बाइ ३)मोबाइल नेटवर्कको पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या	-सडक तथा पुल निर्माण र मर्मत -१०००० साना तथा घरेलु उद्योग दर्ता, वार्षिक ४० हजारभन्दा बढी उद्यमी तथा रोजगार सिर्जना	- २००० कि.मि. सडक निर्माण, ७७ पुल निर्माण, २०० किमी. कालोपत्रे सडक निर्माण	
१०.असमानता		१) जिनी गुणाङ्क			

घटाउने		२) कृषक परिवारमा लघुवित्तीय संस्थाको पहुँच			
११. दिगो र उत्थानशील बस्ती विकास	भवन निर्माण, सहरी पूर्वाधार विकास, आवास, पार्क	१) सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार २) सुरक्षित र भरपर्दो यातायातको उपलब्धता ३) योजनाबद्ध नयाँ शहरको विकास ४) प्राकृतिक विपत्तिबाट हुने दुर्घटना र मृत्यु	-आवास व्यवस्था तथा बस्ती विकास -भवन तथा सभाहल निर्माण -सहरी पूर्वाधार विकास	-आफ्नै स्वामित्वमा बसोबास गर्ने परिवार प्रतिशत बढेको -३० मिनेटको पैदल दूरीमा बजार पुराने जनसंख्या बढेको -३५ वटा नयाँ एकीकृत बस्ती निर्माण, -१२ वटा सरकारी भवन तथा सभाहल -३२ वटा नयाँ पार्क निर्माण	
१२. दिगो उत्पादन र उपभोग		१) खाद्यान्न उत्पादनको लागि भूमिको प्रयोग २) वार्षिक प्रतिव्यक्ति खाद्य उपभोग			
१३. जलवायु परिवर्तन र प्रभाव नियन्त्रण	विपद् न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, बाढी भविष्यवाणी, नदी नियन्त्रण, जल उत्पन्न प्रकोप	१) प्राकृतिक विपत्तिबाट आर्थिक नोक्सानी २) जलवायु अनुकूलन नमुना गाउँ ३) जलवायु अनुकूलन खेती ४) जलवायु अनुकूलनमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरू	-हरियाली प्रवर्द्धन, सडक सौन्दर्यीकरण -वातावरण तथा जलवायु अनुकूलन करारक्रम	-वायु प्रदूषण घटेको -अनुकूलन कार्यक्रमको प्रगति उल्लेख्य रहेको -१७ वटा कार्यालयमा हरियाली सम्पन्न, -६३ वटा वातावरणीय अध्ययन सम्पन्न -६ वटा जलवायु अनुकूलन कार्यबाट २०० जना भन्दा बढी सुसूचित	
१५. वन तथा जैविक विविधताको दिगो उपभोग तथा संरक्षण	वन, वन पैदावार, जैविक विविधता,	१) कुल क्षेत्रफलमा वन जङ्गलको क्षेत्रफल २) थप वृक्षारोपण	-वन, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधता संरक्षण -बु संरक्षण र जलाधारको व्यवस्थापन -वन उद्यम र पर्यापर्यटन -एक गाउँ एक पोखरी - वन क्षेत्रका खोल्सा खोल्सी व्यवस्थापन	-अनलाइन प्रतिवेदन प्रणाली प्रयोग गर्ने स्थानीय तह बढ्दै गएको -बेरुजू अनुपात घटेको -वार्षिक १६ लाख क्यु.फि. काठ र ३००० चट्टा दौरा उत्पादन -जडिबुटी तथा गौर काष्ठ जन्य ६ लाख बिरुवा उत्पादन -५३ पहिरो जोखिम व्यवस्थापन, वार्षिक १२ कि.मि. नदी तटबन्ध, ३८ जलाधार क्षेत्र संरक्षण, २७८०० घ.मि. पानी क्षमताका पोखरी निर्माण,	
१६. सुशासन, शान्ति र समावेशी समाज	कानून, शान्ति, न्याय, सेवा प्रवाह, क्षमता विकास, संस्थागत विकास, सार्वजनिक खर्च	१) पारदर्शिता र जवाफदेहिता २) सार्वजनिक सेवामा सेवाग्राहीको सन्तुष्टिको प्रतिशत ३) सार्वजनिक संस्थाको निर्णय प्रक्रियामा महिलाको	- सुशासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम -प्रदेश सभा, मुख्य न्यायाधिवक्ता कार्यालय -अर्थ मन्त्रालय र योजना आयोग -लगानी सम्मेलन	-प्रदेश सभामा १० वटा सी.सी. क्यामेरा जडानले सुरक्षा प्रवर्द्धन -मुख्यमन्त्री ग्रामीण विकास कार्यक्रमबाट वार्षिक १९००० व्यक्तिले १०० दिन बराबरको रोजगार पाएको,	

	तथा वित्त व्यवस्थापन, राजस्व, आर्थिक मामिला, सूचना तथा सञ्चार	नेतृत्वको अनुपात	-समुदायमा कानुनी शिक्षा -परियोजना बैङ्क -राजस्व अनुसन्धान र अध्ययन		
१७. दिगो विकासको लागि साझेदारी	प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी	१) प्रदेश बजेटमा कर राजस्वको योगदान प्रतिशत २) इन्टरनेटको घनत्व (प्रतिसय व्यक्तिमा) ३) साझेदारी सहभागिता	-प्रदेशबाट स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण	-गाउँपालिका र नगरपालिकाले सञ्चालन गरेका विशेष गरी सडक, भवन निर्माण, खेल मैदान निर्माण, तथा बस्ती निर्माणका कार्यक्रमहरूको भौतिक प्रगति, ७५-८५ % रहेको र वित्तीय प्रगति ८०-९०% रहेको,	

हरियो: लक्ष्य प्राप्त गरेको, पहेंलो: लक्ष्य उन्मुख र रातो: लक्ष्य प्राप्त गर्न कठिन

निष्कर्ष तथा सुझाव

७.१ निष्कर्ष

सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न प्रदेश सरकारको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ। दिविलबारेमा बुझाइ, कार्यान्वयन र आम जनतासम्म यसको प्रतिफल हासिल गर्ने कार्यमा लुम्बिनी प्रदेशको कार्यदक्षता पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहन्छ। लुम्बिनी प्रदेशको आफ्ना आवश्यकता, उपलब्ध साधन स्रोत, आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरणको विद्यमान प्रयासमा दिविलको अवधारणा समावेश गरेको छ। यस प्रदेशका योजना तथा प्राथमिकतासँग दिविल आन्तरिकीकरण गर्न प्रयास गरिएको छ। त्यसैले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर बनाएका आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेटले तय गरेका प्राथमिकता दिएका कार्यक्रमहरूलाई दिविलको कोडअनुसार बजेटमा दिइएको प्राथमिकता बजेट विनियोजन र खर्चको तादात्म्य मिल्नो कि मिल्ने भन्ने कुरा हेर्नु जरूरी छ। दिविल सम्बन्धी प्रदेशको सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति (Tracking) गर्दा यसै दृष्टिकोणलाई आधार मानिएको छ।

प्रदेशको दिविलसँग सम्बन्धित सार्वजनिक खर्चको खोजीनीति गर्दा एकअर्कामा अन्तरसम्बन्धित ३ वटा उद्देश्यहरूलाई लिइएको छ: (१) प्रदेश सरकारले विनियोजन गरेको बजेट एवम् खर्चलाई दिविल अनुसार कोड गरिएको अवस्थाको विश्लेषण गर्ने (२) दिविल प्राप्तिका लागि स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण तथा कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गर्ने (३) दिविलको उपलब्धिरूपको विश्लेषण गर्ने र विद्यमान समस्याहरूको दक्षतापूर्ण रूपमा समाधान गर्न योग्य सुझावहरू दिने।

उपरोक्त उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि यस प्रदेशले तर्जुमा गरेका र कार्यान्वयनमा ल्याएका कानुनी एवम् संरचनात्मक अवस्था, आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, बजेट, स्रोतको परिचालन र प्रवाह आदिबारे प्राप्त प्रतिवेदनहरूको विश्लेषण, स्थलगत अवलोकन, पदाधिकारी एवम् कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँगको छलफल, प्रमुख उत्तरदाताहरूसँगको अन्तरवार्ता, लाभग्राहीहरूसँग समूहगत छलफल जस्ता विधिहरू प्रयोग गरिएको थियो।

सङ्घीयताको कार्यान्वयनसँगै लुम्बिनी प्रदेशको समग्र आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक क्षेत्रहरूको विकास सकारात्मक दिशातर्फ उन्मुख भए तापनि प्रदेश नयाँ संरचना भएकाले यसको अभ्यास, संस्थागत क्षमता विकास र वित्तीय सङ्घीयताको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन कठिनाइ रहेको देखिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना २०२१ को तथ्याङ्कअनुसार यस प्रदेशमा ५१,२४,२२५ जनसङ्ख्या रहेका छन्। यस प्रदेशले कुल राष्ट्रिय गार्हस्थ्य उत्पादनमा १४.१ प्रतिशतको योगदान पुऱ्याएको छ भने कुल जनसङ्ख्याको १७.५५ प्रतिशत समेटेको छ।

यस प्रदेशको अधिकांश तराई भूभाग भारतसँग जोडिएका कारण पनि यहाँका जनताको आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तनमा भारतको आर्थिक नीतिले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ। यस प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकासको स्थितिलाई हेर्दा औसत राष्ट्रिय विकासको तुलनामा उस्तै रहेको देखिन्छ।

यस प्रदेशमा मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (PLMBIS) मा दिविलअनुसार बजेट कोड प्रविष्ट गर्ने व्यवस्था छ। पर्याप्त तालिमको अभाव, दक्ष कर्मचारीको अभाव एवम् PLMBIS आफैमा जटिल र कार्यक्रमहरू प्रविष्ट गर्न समय लाग्ने भएका कारण दिविलअनुसार कोड दिँदा पर्याप्त ध्यान दिन सकेको देखिँदैन। फलस्वरूप करिब एक तिहाइ बजेट एवम् खर्चलाई दिविलअनुसार कोड दिन सकिएन। यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष अनुसार पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा दिविलअनुसार कोड दिने कार्यमा गुणस्तरीयता बढ्दै जानु पर्नेमा साङ्केतिकरण नगरेको बजेटको आकार झन् बढेको देखिन्छ। यद्यपि खर्च गर्ने क्षमता भने बढ्दै गएको देखिन्छ। गरिबीको अन्त्य, असमानता न्यूनीकरण र दिगो उपभोग तथा उत्पादनका लक्ष्यहरूसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू केन्द्रित, स्पष्ट र गुणस्तरीय हुन नसक्दा यसमा गरिएको खर्च न्यून अथवा गणनायोग्य हुन सकेको छैन। त्यसैले यस सार्वजनिक खर्च खोजीनीति सर्वेक्षणमा कार्यक्रम एवम् बजेट शीर्षकअनुसार पुनः दिविलअनुसार साङ्केतिकरण गरी यसको गुणस्तरलाई बढाउने र प्रदेश सरकारलाई प्रेरणा दिने प्रयत्न गरिएको छ ।

विशेष गरी यस प्रदेशका लागि दिविलका लक्ष्य १० अन्तर्गत प्रदेशमा आय तथा रोजगारीमा वृद्धि, दिविल ११ अन्तर्गत दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास र दिविल १७ अन्तर्गतका केही साङ्केतिकारीका कार्यक्रमहरू प्रदेशमा र प्रदेशस्तरबाट स्थानीय तहमा गएको र अन्तिम खर्च एकाइसम्म गएको खर्चको खोजीनीति विश्लेषण गरिएको छ। दिविल १० मा सहकारी विकास तथा गरिबी निवारण कार्यक्रममार्फत गरिबको आयस्तर उकास्ने गरी गरिएका क्रियाकलापमार्फत उल्लेख्य प्रदेशबासीहरूको जीवनस्तरमा परिवर्तन भएकोमा १ प्रतिशतभन्दा कम बजेट विनियोजन भए पनि उक्त कार्यक्रमबाट बसेनी उल्लेख्य व्यक्तिले अल्पकालीन वा पूर्णकालीन रोजगारीमार्फत आफ्नो आयस्तरलाई बढाउन सफल भएको देखिन्छ। यसरी दिविलको लक्ष्य १० अन्तर्गत कुल आय र उपभोगमा पिँधका कुल ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको अवस्था सुधार्न, गिनी गुणाङ्क र कृषक परिवारमा लघुवित्तीय संस्थाको पहुँचमा सकारात्मक सहयोग भएको देखिन्छ भने आयस्तरमा हुने कमीका कारण उपभोगको असमानता कम गराउन पनि सहयोग पुगेको छ। तर पनि यस प्रगतिलाई कार्यक्रम तथा तथ्याङ्कीय ठोस प्रगति सङ्कलन गरी प्रस्तुत गर्न कठिन रह्यो।

दिविल ११ अन्तर्गत प्रदेशमा विभिन्न आवास निर्माण सम्पन्न गराइएको थियो। यसबाट गरिब र पिछडिएका घरपरिवारले व्यक्तिहरूले प्रशस्त सुविधा प्राप्त गरेको महसुस भएको बुझियो। यसले सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार, सुरक्षित र भरपर्दो यातायातको उपलब्धता, योजनाबद्ध नयाँ शहरको विकासमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ भने प्राकृतिक विपत्तिबाट हुने दुर्घटना र मृत्युको तथ्याङ्क तथा अवस्था एकिन गर्न कठिनाइ रह्यो।

दिविल १७ अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरूमा भएको सार्वजनिक खर्चले करिब प्रतिस्थानीय तह २०० भन्दा बढी परिवारमा आय आर्जनमा वृद्धि, सद्भाव र मेलमिलापमा वृद्धि, कार्यकुशलता र प्रभावकारितामा अभिवृद्धि भई जनस्तरमा प्रदेशको उपस्थिति सम्मानजनक रहेको देखिन्छ। यसले लुम्बिनी प्रदेशको कर राजस्वमा समेत सहयोग गरेको आकलन गर्न सकिन्छ। यसअनुसार साझेदारीमा सहभागिता अभिवृद्धि हुँदै गएको छ भने प्रदेशका अन्य दिविल १७ अन्तर्गतका सूचकहरूको अवस्थालाई हेर्दा प्रदेश बजेटमा कर राजस्वको योगदान १ प्रतिशतभन्दा कम देखिन्छ। त्यस्तै प्रदेशमा इन्टरनेट प्रयोगकर्ता बढेको अवस्थालाई हेर्दा इन्टरनेटको घनत्व (प्रतिसय व्यक्तिमा) वृद्धि भएको अनुमान लगाउन सकिने देखिएको भए पनि तथ्याङ्क यकिन गर्न कठिनाइ रह्यो।

लुम्बिनी प्रदेशमा दिविल १७ अन्तर्गत दिगो विकासका लागि साझेदारीको सन्दर्भमा साधन र स्रोतको अवस्था, कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सम्बन्धित निकायहरूबीच समन्वयजस्ता विषयहरू महत्त्वपूर्ण रहे। यस प्रदेशको आन्तरिक स्रोतको आयतन आवश्यक कार्यको तुलनामा निकै सानो भएको र सरकारका सबै अङ्गहरू सञ्चालन गर्न र आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणका कार्यहरू गर्न पर्याप्त साधन-स्रोत नभएको तथ्य छलफल र अन्तरवार्ताको क्रममा पटक पटक प्रस्तुत भएका थिए। तीनै तहका सरकारका कार्यहरू जनताले बुझ्ने गरी स्पष्ट नभएका कारण पनि साझेदारीमा समस्या भएको कुराहरू समुदायसँगको छलफलमा पहिचान भएका थिए। प्रदेशमा विभिन्न चरणमा भएका समूह गत छलफल, प्रमुख जानकारीदातासँगको अन्तवार्ता र अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा समस्या तथा हरूलाई निम्नअनुसार सङ्क्षेपीकरण गरिएको छ।

१. बजेट तर्जुमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा जस्ता कार्यहरू प्रक्रिया पूरा गर्नका लागि उपयोगी रहने तर वास्तविक रूपमा बजेटरी प्रक्रियालाई सुधार गर्न महत्पूर्ण रूपमा ध्यान दिइएको देखिएन। बजेट तर्जुमा गर्दा स्थानीय सरकारसँग कम समन्वय भएको पाइयो।
२. प्रदेशमा दिविलको बारेमा सुने, बुझेको पाइयो तर कार्यान्वयन तहमै लैजान आवश्यक पर्ने बुझाइ कार्यक्रम तय गर्ने क्रममा ज्ञान, सीप, बजेटमा साङ्केतिकरण गर्ने मार्ग निर्देशन, प्राथमिकीकरणमा परेका कार्यक्रम भएका संस्था वा कार्यान्वयन गर्ने एकाइहरूमा राम्रै बुझाइ रहेको पाइयो भने दिविल ११ र १७ सम्बन्धी कार्यबारे निकायहरूमा तालिम छलफल कम भएको पाइयो।
३. सम्बन्धित निकायसँगको छलफल र प्रमुख उत्तरदातासँगको छलफलमा उक्त अख्तियारी प्राप्त गर्न कार्यक्रम र मन्त्रालयअनुसार एक महिनादेखि ३ महिना समय लाग्ने जानकारी प्राप्त भयो। अख्तियारी प्राप्त भए पनि कार्यान्वयनमा लैजानका लागि थप समय लाग्ने कुरा बताइएको थियो।
४. सालबसाली कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न तुलनात्मक रूपमा सजिलो र छिटो हुने भए पनि नयाँ कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न केही समय लाग्ने बताइयो। नयाँ कार्यक्रमको लागी कार्यविधि बनाउनुपर्ने, कार्यान्वयनको मोडालिटी तयार गर्नुपर्ने आदि कारणले ढिलो हुन जाने देखियो।
५. बजेट अनुमोदनपछि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ससर्त, समपूरक अनुदानका विनियोजित बजेट प्राप्त हुन नसकेको कुरा स्थानीय सरकारहरू बाट सुनियो र प्रदेशले कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन कसले गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट नहुँदा कार्यान्वयनको गुणस्तर कमजोर रहेको कुरा छलफलबाट जानकारी प्राप्त

- भयो। ससर्त अनुदानका सर्तहरूले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न जटिल भएको र कार्यान्वयन गर्न नसकिएकोले रकम फिर्ता जाने समस्या रहेको पाइयो।
६. कर्मचारी सरुवा भइरहने, आवश्यक तालिमको अपर्याप्तता, जनशक्ति अभाव, प्रशासनिक लामो प्रक्रिया जस्ता पक्षहरू साझा समस्याका रूपमा रहेको पाइयो। त्यसैले बजेट तर्जुमा साङ्केतीकरण, कार्यान्वयन, खर्च र उपलब्धिमा अपेक्षाकृत सफलताकम रहेको पाइयो।
 ७. बजेट, खर्च, उपलब्धि बारेमा रेकर्ड राख्ने, सार्वजनिक गर्ने, परिपाटीमा समस्या देखिए। तथ्याङ्कहरू व्यवस्थित छैनन् भने भएका तथ्याङ्कहरूको तुलना गर्दा कतिपय नमिल्ने देखिएकोले तथ्याङ्कको गुणस्तरीयतामा दुविधा हुने देखियो।
 ८. कतिपय कार्यक्षेत्र र अधिकारका सन्दर्भमा दोहोरो अवस्था अथवा थप व्याख्याको अवस्था देखा पर्दा स्थानीय स्रोत साधन परिचालन गर्न कठिनाई भएको थप स्रोतहरूको पहिचान गर्न नसकिएको जस्ता समस्याहरू देखियो।
 ९. प्रदेशका संरचनाले अझ पनि आफ्नो स्पष्ट स्वरूप निर्धारण गर्न नसकेको अवस्थामा मन्त्रालयहरू टुक्रिएका छन्। फलस्वरूप कार्यक्षेत्र पनि परिवर्तन भइरहेका छन्। समेटिएका कार्यक्षेत्रहरूमा पनि विषयक्षेत्र अनुसार ज्ञान, अनुभव भएका कर्मचारीहरूको वितरण ठिक ढङ्गले नहुँदा र अपर्याप्तहुँदा कार्यान्वयनमा निकै समस्या देखिएको छ।
 १०. कानुनी आधार, कार्यक्षेत्र, बजेट योजना तर्जुमालाई यथार्थपरक, कार्यान्वयनयोग्य, नतिजामूलक र आवश्यकतामा आधारित बनाई समग्र प्रणालीसँग जोड्न नसकिएका तथ्यहरू पनि छलफलबाट प्राप्त भएका थिए।

७.२ सुझाव

प्रदेशमा विभिन्न चरणमा भएका समूह छलफल, विज्ञ उत्तरदाता अन्तर्वार्ता, प्रकाशित दस्तावेजहरूको अध्ययन र अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा प्रदेशमा विद्यमान समस्यालाई निराकरण गर्न निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छः

- १ दिविल अनुसार कार्यक्रमको समूह निर्धारण गरी सो अनुरूप बजेट विनियोजनको सन्तुलन मिलाउन उपयुक्त हुने।
२. दिविल दीर्घकालीन लक्ष्य भएकाले त्यसै अनुसारका कार्यक्रमहरू तयार गर्नुपर्ने। टुक्रे र छरिएका कार्यक्रमले खासै प्रतिफल दिन नसक्ने भएकाले कतिपय कार्यक्रमहरू एकत्रित गर्न र कार्यान्वयनमा ल्याउने।
३. सीप र दक्षतायुक्त कर्मचारीको व्यवस्था गर्नुपर्ने र त्यसका लागि आवश्यक तालिम, व्यावहारिक ज्ञान, सीप, प्रविधि सम्बन्धी सीप दिनुपर्ने तथा प्रोत्साहनयुक्त प्रभावकारी कार्यसम्पादन कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

४. आम जनताले बुझ्ने गरी तीन तहका सरकारको काम कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट हुनुपर्ने। दोहोरोपन हटाउनुपर्ने। बजेट तर्जुमाको समयमा तीनै तहका सरकारले समन्वय, सहकार्य र छलफल गर्नुपर्ने।
५. बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई बजेटरी सुधार प्रक्रियाका रूपमा कार्यान्वयन गरी नतिजामूलक बजेटरी प्रक्रियामा जानुपर्ने। कार्यान्वयन योग्य योजना र निर्माणलाई ध्यान दिनुपर्ने।
६. परियोजना बैङ्कमा दिविल लक्षित परियोजनाहरूको विस्तृत कार्ययोजना तयारगरी प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्ने।
७. तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन, संरक्षण, उपयोग र सुलभरूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्थाको सुनिश्चित गर्नुपर्ने। अनुसन्धान र वस्तुगत रूपमा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्नका लागि उपलब्ध भएका तथ्याङ्कहरूको उपयोग गर्ने।
८. स्थानीय जनशक्तिको विकास र उपयोगमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने।
९. कतिपय कार्यक्रमहरू स्थानीय तहसँग दोहोरो पर्न गएका सामान्यतः टुक्रे कार्यक्रमहरू स्थानीय तहलाई नै जिम्मा दिन उपयुक्त हुने।
१०. प्रदेश सरकारका संरचना बनाउदा छरितो स्पष्ट कार्यदिशा भएको र सेवामुखी संरचना बनाउन उपयुक्त हुने।
११. प्रदेशको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक कार्यक्रमको प्रमुख प्रगतिसूचकमा तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने।
१२. राजनीतिक तथा अन्य तबरबाट बजेट विनियोजनमा प्रभाव कम हुनुपर्ने।
१३. अन्तर्सम्बन्धित र द्विविधा रहने कारण दिविल १, ८, १० र १२ सम्बन्धी ठोस कार्यक्रमहरू स्रोत पुस्तिकाको सहयोगमा पहिचान र एकिन गरी समावेश गरिनु पर्ने।
१४. ठुला र रूपान्तरणकारी कार्यक्रमहरूको तयारी गर्दा दिविलका एकभन्दा धेरै लक्ष्य छुने हुँदा प्रत्येक लक्ष्य माथिको विनियोजन र खर्च प्रतिशत तथा समग्र प्रभावबारे उल्लेख गरिनुपर्ने।

सन्दर्भ सामाग्री

- १) अर्थ मन्त्रालय (२०७६). आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७. नेपाल: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय ।
- २) अर्थ मन्त्रालय (२०७७). आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८. नेपाल: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय ।
- ३) अर्थ मन्त्रालय (२०७८). आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९. नेपाल: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय ।
- ४) लुम्बिनी प्रदेश सरकार (२०७८). आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९. बुटवल: लुम्बिनी प्रदेश सरकार अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय ।
- ५) लुम्बिनी प्रदेश सरकार (२०७६—२०७९). मध्यमकालीन खर्च संरचना २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८—७९. बुटवल: प्रदेश सरकार, अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय, प्रदेश योजना आयोग ।
- ६) लुम्बिनी प्रदेश सरकार (२०७५—२०७९). बजेट वक्तव्य २०७५/७६, २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८/७९, बुटवल: प्रदेश सरकार, अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय ।
- ७) लुम्बिनी प्रदेश सरकार (२०७९). वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन २०७८/७९, बुटवल: लुम्बिनी प्रदेश सरकार, अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय ।
- ८) सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (२०७९). दिगो विकास लक्ष्यको साङ्केतिकण स्रोत पुस्तिका, २०७९, काठमाडौं: नेपाल सरकार सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय ।
- ९) राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२१). बहुआयामिक गरिबी सूचक- २०२१ , काठमाडौं: नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- १०) स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय (२०२२). नेपाल जनसंख्या तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण -२०२२ काठमाडौं: नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय ।
- ११) राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२०). नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन -२०२० काठमाडौं: नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- १२) प्रदेश सरकार (२०७८/७९). प्रदेश सरकार वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन -२०७८/७९ बुटवल : लुम्बिनी प्रदेश सरकार ।
- १३) केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०२१). उत्पादनमुलक उद्योगको विश्लेषणत्मक प्रतिवेदन-२०२१, काठमाण्डौ: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।
- १४) NPC, (2020). Nepal Sustainable Development Goals progress assessment report 2016-19. Kathmandu: National Planning Commission, Government of Nepal.

अनुसूची १. तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने प्रश्नावली

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी प्रदेशगत सार्वजनिक खर्च खोजीनीति सर्वेक्षण: लुम्बिनी प्रदेश			
[SDG Based Public Expenditure Tracking Survey (PETS) of Lumbini Province in Nepal]			
दिगो विकास लक्ष्य १०,११ र १७ सँग सम्बन्धी प्रश्नावली			
मुख्य/समूह सूचनादाताको जानकारी			
नाम:	१. २. ३. ४.	तह:	१. २. ३. ४.
प्रदेश/स्थानीय तह:			
जिल्ला:			
अन्तरवार्ता मिति:		फोन:	
<p>मन्जुरी फाराम</p> <p>मैले यस अध्ययनको उद्देश्य र यसको उपादेयताबारे स्पष्ट बुझेको छु। यसमा मैले स्वैच्छिक रूपमा यस अध्ययनको उत्तरदाताको रूपमा जाने बुझेको सबै जानकारीहरू दिने निर्णय गरेको हुँ। यसमा मलाई कुनै जोखिम नरहेको बुझेको छु। मलाई कुनै द्विविधा रहेमा यस अध्ययनका टोली संयोजकसँग बुझ्न सक्छु।</p> <p>सूचनादाताको हस्ताक्षर: १) २)..... ३)..... ४).....</p> <p>छापिएको नाम:</p> <p>मिति:</p> <p>अन्तरवार्ता लिनेको हस्ताक्षर:..... नाम:</p>			

<p>अ. दिविल १० सँग सम्बन्धी प्रश्नावली —आर्थिक समानता</p> <p>सेवा प्रदायकको लागि (K11)</p> <p>१. विगत चार वर्ष देखि दिविलको लक्ष्य १० अथवा आर्थिक र सामाजिक समानता कायम गर्ने क्षेत्रका कार्यक्रमहरू कसरी पहिचान गरी सञ्चालन गरिएको छ? ती कार्यक्रमहरूले दिविलको उद्देश्य पूरा गर्न के कस्तो सहयोग पुगेको छ? (K11 सबै सेवा प्रदायक)</p> <p>(आय वृद्धि, विभेदरहित कानून तथा ज्याला, रोजगारीमा समान अवसर, प्रगतिशील कर पद्धति, सामाजिक सुरक्षा नीति, वित्तीय बजार अनुगमन, प्रभावकारी आर्थिक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना, योजनावद्ध र व्यवस्थित आप्रवास नीति, विशेष सहूलियत उपचार पद्धति, विप्रेषणमा कम लागत</p>

बारे विस्तृत जानकारी लिने)
२. वर्तमान सङ्घीय संरचना अनुरूप प्रदेशमा आर्थिक समानतामा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाह बारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइ सम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र)
३. आर्थिक समानता क्षेत्रका ती कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्टयाइएको बजेटको पर्याप्तता बारे बताउन सक्नुहुन्छ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (सबै)
४. आर्थिक समानता क्षेत्रमा सञ्चालित कार्यक्रमहरू मध्ये कुन कार्यक्रमले बढी र कुन कार्यक्रमले कम उद्देश्य अनुरूप उपलब्धि हासिल गरेका छन्? यस उपलब्धिले दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका कस्तो सहयोग पुगेको अनुमान गर्नु भएको छ? (मन्त्रालय र स्थानीय तह स्वास्थ्य शाखा)
५. आर्थिक समानताका लागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो? यदि नभएमा के के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो? ((मन्त्रालय र स्थानीय तह स्वास्थ्य शाखा)
६. आर्थिक समानता क्षेत्रमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह)(नीति-नियम, खरिद प्रक्रिया, टेन्डर, संयुक्त स्वीकार्यताबारे विस्तृत जानकारी लिने)
७. ती कार्यक्रमहरूले समाजको परिवर्तनमा कस्तो प्रभाव रहेको पाउनुभएको छ? दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका लागि हालका कार्यक्रम पर्याप्त छन्? वा सो प्राप्तिका लागि के कस्तो प्रयास आवश्यक रहेको छ? (सबै)
लाभग्राहीको लागि मात्र (FGD)
१. प्रदेशको बजेट मार्फत सञ्चालित आर्थिक समानताका (दिविल सम्बन्धित) कार्यक्रमहरूले यस समुदायको आर्थिक सामाजिक सुधारमा कस्तो योगदान पुर्याएको छ?
२. आय वृद्धि, विभेदरहित कानून तथा ज्याला, रोजगारीमा समान अवसर, प्रगतिशील कर पद्धति, सामाजिक सुरक्षा नीति, वित्तीय बजार अनुगमन, प्रभावकारी आर्थिक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना, योजनावद्ध र व्यवस्थित आप्रवास नीति, विशेष सहूलियत उपचार पद्धति, विप्रेषणमा कम लागत बारे विस्तृत जानकारी दिन सक्नुहुन्छ?
३. दिगो सामाजिक र आर्थिक सुधारका लागि हालसम्म सञ्चालित कार्यक्रमहरूले यस क्षेत्रका आर्थिक असमानता सम्बन्धी जटिलताहरू निराकरण गर्दै लगेका छन्? (दिविल विशेष कार्यक्रमहरूको विस्तृत जानकारी लिने)
आ. दिविल ११ सँग सम्बन्धी प्रश्नावली: दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास
सेवा प्रदायकको लागि (KII)
१। प्रदेशका सबै आवश्यक दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्न के कस्ता कार्यक्रमहरू गरिएका छन्? (सुरक्षित र समावेशी सहरी सडक तथा यातायात प्रणाली, ढल तथा निकास, खानेपानी आपूर्ति तथा ढल निकास, आधारभूत सेवा सहितको व्यवस्थित बस्ती विकास, ल्यान्डफिल्ड साइट, प्राकृतिक विपद् तथा प्रकोप विरुद्धको तयारी, स्मार्ट सिटी, सबैको लागि खुला ठाउँ — खेलमैदान - सार्वजनिक बगैचा, प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण, वायुको गुणस्तर बारे विस्तृत जानकारी लिने) (सबै)
२. वर्तमान सङ्घीय संरचना अनुरूप प्रदेशमा दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्नमा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाहबारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइ सम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र) (मन्त्रालय र स्थानीय तह)
३। दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्ने खालका ती कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्टयाइएको बजेटको पर्याप्तता बारे बताउन सक्नुहुन्छ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (सबै) (खर्च गर्ने सबै एकाइ)
४। दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्न सञ्चालित कार्यक्रमहरू मध्ये कुन कार्यक्रमले बढी र कुन कार्यक्रमले कम उद्देश्य अनुरूप उपलब्धि हासिल गरेका छन्? यस उपलब्धिले दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका कस्तो सहयोग पुगेको अनुमान गर्नु भएको छ? (मन्त्रालय र स्थानीय तह पूर्वाधार शाखा)

५।	दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्नकोलागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो? यदि नभएमा के के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो? (मन्त्रालय र स्थानीय तह पूर्वाधार शाखा)
६।	दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्नको लागि कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह) (सबै)
७।	ती कार्यक्रमहरूले समाजको परिवर्तनमा कस्तो प्रभाव रहेको पाउनुभएको छ? दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका लागि हालका कार्यक्रम पर्याप्त छन? वा सो प्राप्तिको लागि के कस्तो प्रयास आवश्यक रहेको छ? (सबै)
लाभग्राहीको लागि मात्र (FGD)	
१।	प्रदेशको बजेटमार्फत सञ्चालित दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास कायम गर्नका लागि सञ्चालित (दिविल सम्बन्धित) कार्यक्रमहरूले यस समुदायको आर्थिक सामाजिक सुधारमा कस्तो योगदान पुर्याएको छ?
२।	सुरक्षित र समावेशी सहरी सडक तथा यातायात प्रणाली, ढल तथा निकास, खानेपानी आपूर्ति तथा ढल निकास, आधारभूत सेवा सहितको व्यवस्थित वस्ती विकास, ल्यान्डफिल्ड साइट, प्राकृतिक विपद् तथा प्रकोप विरुद्धको तयारी, स्मार्ट सिटी, सबैको लागि खुला ठाउँ — खेलमैदान - सार्वजनिक बगैचा, प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण, वायुको गुणस्तरबारे विस्तृत जानकारी दिन सक्नुहुन्छ?
३।	दिगो र उत्थानशील शहर तथा आप्रवास सुधारका लागि हालसम्म सञ्चालित कार्यक्रमहरूले यस क्षेत्रका सहरी र बसोबास सम्बन्धी जटिलताहरू निराकरण गर्दै लगेका छन? (दिविल विशेष कार्यक्रमहरूको विस्तृत जानकारी लिने)
इ. दिविल १७ सँग सम्बन्धी प्रश्नावली: लक्ष्य प्राप्तिका लागि साझेदारी	
सेवा प्रदायकको लागि (KII)	
१।	प्रदेशमा दिगो विकासका लागि साझेदारी तय गरी सो सम्बन्धी के कस्ता कार्यक्रमहरू गरिएका छन? (साझेदारीको विधि र कार्यान्वयन, राजस्व सङ्कलनको घरेलु क्षमता वृद्धि, वैदेशिक लगानी परिचालन, नीति तर्जुमा — कार्यान्वय — र SDG निगरानी, प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण, सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता सर्वेक्षण, प्रदेश लोकसेवा आयोग र विकास प्राधिकरणको स्थापना, निर्यात प्रवर्द्धन, बहुपक्षीय साझेदारी, समसामयिक तथा विश्वसनीय तथ्याङ्कको उपलब्धताबारे विस्तृत जानकारी लिने)
(सबै)	
२।	वर्तमान सङ्घीय संरचनाअनुरूप प्रदेशमा बहुपक्षीय साझेदारीका कार्यक्रमहरूमा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाहबारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइसम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र) (मन्त्रालय र स्थानीय तह)
३।	बहुपक्षीय साझेदारीका कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्टयाइएको बजेटको पर्याप्तताबारे बताउन सक्नुहुन्छ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (सबै) (खर्च गर्ने सबै एकाइ)
४।	बहुपक्षीय साझेदारी कायम गर्न सञ्चालित कार्यक्रमहरूमध्ये कुन कार्यक्रमले बढी र कुन कार्यक्रमले कम उद्देश्यअनुरूप उपलब्धि हासिल गरेका छन? यस उपलब्धिले दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका कस्तो सहयोग पुगेको अनुमान गर्नु भएको छ? (मन्त्रालय र स्थानीय तह पूर्वाधार शाखा)
५।	बहुपक्षीय साझेदारी कायम गर्नकोलागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो? यदि नभएमा के के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो? (मन्त्रालय र स्थानीय तह पूर्वाधार शाखा)
६।	बहुपक्षीय साझेदारी कायम गर्नको लागि कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू बताउन सक्नुहुन्छ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह) (सबै)
७।	ती कार्यक्रमहरूले समाजको परिवर्तनमा कस्तो प्रभाव रहेको पाउनुभएको छ? दिविलको लक्ष्य प्राप्तिका लागि हालका कार्यक्रम पर्याप्त छन? वा सो प्राप्तिको लागि के कस्तो प्रयास आवश्यक रहेको छ? (सबै)
लाभग्राहीको लागि मात्र (FGD)	
१।	प्रदेशको बजेट मार्फत सञ्चालित बहुपक्षीय साझेदारीमा सञ्चालित (दिविल सम्बन्धित) कार्यक्रमहरूले यस समुदायको आर्थिक सामाजिक सुधारमा

कस्तो योगदान पुर्याएको छ?

२. साझेदारीको विधि र कार्यान्वयन, राजस्व सङ्कलनको घरेलु क्षमता वृद्धि, वैदेशिक लगानी परिचालन, नीति तर्जुमा — कार्यान्वय — र SDG निगरानी, प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण, सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता सर्वेक्षण, प्रदेश लोकसेवा आयोग र विअक्स प्राधिकरणको स्थापना, निर्यात प्रवर्द्धन, बहुपक्षीय साझेदारी, समसामयिक तथा विश्वसनीय तथ्याङ्कको उपलब्धताबारे विस्तृत जानकारी दिन सक्नुहुन्छ?
३. हालसम्म सञ्चालित कार्यक्रमहरूमध्ये बहुपक्षीय साझेदारीमा सञ्चालित विभिन्न क्षेत्रका आर्थिक सामाजिक विषयसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूमा के कस्ता जटिलताहरू रहेका छन् र यिनको निराकरण गर्न कस्तो प्रयास गरिएको छ? (दिविल विशेष कार्यक्रमहरूको विस्तृत जानकारी लिने)

समयको लागि धन्यवाद।

अनुसूची २: चालु तथा पुँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको साङ्केतिकरण

आर्थिक वर्ष २०७८/७९

विवरण	दिविल कोडिंग
अर्थ — विविध	
दण्ड जरिवाना फिर्ता (अदालतहरूको धरौटी फिर्ता समेत)	०
भैपरी आउने - साधारण प्रशासन	०
आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	
आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय	१६
यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू	९
शान्ति सुरक्षा व्यवस्थापन तथा सूचना र सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन	१६
सुशासन प्रवर्द्धन तथा विपद् व्यवस्थापन	१६
सूचना तथा संचार प्रविधि प्रतिष्ठान	१६
अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय	
अर्थ तथा सहकारी मन्त्रालय	१६
प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय	१६
सहकारी प्रशिक्षालय	१६
सहकारी विकास तथा गरिवी निवारण कार्यक्रम	१६
उद्योग, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	
उद्योग, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	८
उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय	९
औद्योगिक विकास तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	९
घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरू	८
डिभिजन वन कार्यालयहरू	१५
भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरू	१५
वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१५
वन तथा भू-संरक्षण (संघ शसर्त अनुदान)	१५
वन निर्देशनालय	१५
वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन कार्यक्रम	८
उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय	
उर्जा विकास कार्यक्रम	७
उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय	२
जल उत्पन्न प्रकोप न्युनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	१३
जलस्रोत तथा सिँचाई विकास डिभिजन कार्यालयहरू	२
जलासय निर्माण तथा पोखरी संरक्षण कार्यक्रम	१३

नदी नियन्त्रण(संघ शसर्त अनुदान)	१५
भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्युववेल सिंचाई आयोजना(संघ शसर्त अनुदान)	२
भूमिगत स्यालो तथा डिपट्युववेल सिंचाई कार्यक्रम	२
भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाई विकास डिभिजन कार्यालयहरु	२
मझौला तथा बैकल्पिक प्रविधिमा आधारित सघन सिंचाई कार्यक्रम	२
मझौला सिंचाई आयोजना(संघ शसर्त अनुदान)	२
मर्मत संभार आयोजनाहरु(संघ शसर्त अनुदान)	९
राष्ट्रिय ग्रामीण तथा नवीकरणीय उर्जा कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	७
समृद्ध तराई मधेश सिंचाई विशेष कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	२
सिंचाई व्यवस्थापन कार्यालयहरु	२
सिंचाई आयोजना मर्मत सुधार तथा विस्तार कार्यक्रम	२
कानून, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय	
कानून, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय	५
भाषा तथा संस्कृति कार्यक्रम	८
लैंगिक सशक्तिकरण तथा मूलप्रवाहीकरण कार्यक्रम	५
वालअधिकार तथा सामाजिक न्याय कार्यक्रम	५
ग्रामिण तथा सहरी विकास मन्त्रालय	
आवास व्यवस्था कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	११
आवास व्यवस्था तथा वस्ती विकास कार्यक्रम	११
आवास, भवन मर्मत सुधार	११
खानेपानी आयोजना गुणस्तर अभिवृद्धि तथा श्रोत संरक्षण कार्यक्रम	६
खानेपानी आयोजना मर्मत सुधार तथा विस्तार कार्यक्रम	६
खानेपानी कार्यालयहरु	६
खानेपानी तथा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	६
खानेपानी तथा सरसफाई सह-लगानी कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	६
ग्रामिण तथा शहरी विकास मन्त्रालय	६
जलवायु अनुकुलित वृहत खानेपानी आयोजना(संघ शसर्त अनुदान)	१३
डीप ट्युवेल आयोजना (मर्मत सूधार)(संघ शसर्त अनुदान)	२
तराई-मधेश खानेपानी सुधार कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	६
पर्यटन कार्यालयहरु	८
पर्यटन विकास र प्रवर्द्धन कार्यक्रम	८
भवन तथा शहरी विकास कार्यालयहरु	११
भवन तथा सभाहल निर्माण कार्यक्रम	११
शहरी पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	११
सघन खानेपानी विकास आयोजना	६
सरसफाई तथा ढल व्यवस्थापन कार्यक्रम	६
सह-लगानी(संघ शसर्त अनुदान)	१७
प्रदेश योजना आयोग	

प्रदेश योजना आयोग	१६
प्रदेश लोक सेवा आयोग	
प्रदेश लोक सेवा आयोग	१६
प्रदेश सभा	
प्रदेश सभा	१६
प्रदेश सभा सचिवालय	१६
भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	
अभियानमुखि (मिसन) कृषि तथा पशुपन्डि विकास कार्यक्रम	२
एकिकृत कृषि तथा पशुपन्डि विकास कार्यालयहरु	२
कुखुरा विकास फार्म	२
कृषि (संघ शसर्त अनुदान)	२
कृषि विकास रणनीति अनुगमन तथा समन्वय कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	२
कृषि उत्पादन, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्यक्रम	२
कृषि क्षमता अभिवृद्धि तथा सीप विकास तालिम कार्यक्रम	२
कृषि ज्ञान केन्द्रहरु	२
कृषि तथा पशुपन्डि स्रोत तथा प्रविधि सेवा टेवा विस्तार कार्यक्रम	२
कृषि तथा पशुपन्डिजन्य उद्योग, यन्त्र तथा पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	२
कृषि विकास निर्देशनालय	२
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोग तथा तालिम केन्द्र	२
पशु सेवा (संघ शसर्त अनुदान)	२
पशु सेवा तालिम केन्द्र	२
पशुपन्डि तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय	२
पशुपन्डि विकास तथा पशु स्वास्थ्य नियमन कार्यक्रम	२
प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना(संघ शसर्त अनुदान)	१
बाली संरक्षण प्रयोगशाला	२
बिउ विजन प्रयोगशाला	२
भूमि तथा गुठी व्यवस्थापन कार्यक्रम	२
भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	१
भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्रहरु	२
मत्स्य विकास केन्द्र	२
मत्स्य विकास तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२
माटो तथा मल परिक्षण प्रयोगशाला	२
युवा लक्षित कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२
सहकारी प्रशिक्षालय	१
सहकारी विकास तथा गरिवी निवारण कार्यक्रम	१
स्मार्ट कृषि गाँउ कार्यक्रम	२
भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	
अन्य उत्तर दक्षिण सडकहरु(संघ शसर्त अनुदान)	९

उर्जा विकास कार्यक्रम	७
जलस्रोत तथा सिँचाई विकास डिभिजन कार्यालयहरु	९
झोलुंगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	९
पूर्वाधार विकास कार्यालयहरु	९
बृहत लुम्बिनी चक्रपथ (लुम्बिनी-भैरहवा-त्रिवेणी-दुम्कीवास-गैडाकोट-राम्दी-रिडी-तम्घास-सन्धीखर्क-गोरुसिंगे-तौलिहवा-लुम्बिनी) (संघ शसर्त अनुदान)	२
भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्युबवेल सिँचाई आयोजना(संघ शसर्त अनुदान)	२
भूमिगत स्यालो तथा डिपट्युबवेल सिँचाई कार्यक्रम	२
भूमिगत जलस्रोत तथा सिँचाई विकास डिभिजन कार्यालयहरु	२
भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	९
मझौला तथा बैकल्पिक प्रविधिमा आधारित सघन सिँचाई कार्यक्रम	२
मझौला सिँचाई आयोजना(संघ शसर्त अनुदान)	२
यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय	९
संभावित रणनीतिक सडकहरु(संघ शसर्त अनुदान)	९
सडक तथा पुल निर्माण कार्यक्रम	९
सडक, पुल मर्मत सुधार तथा सडक सुरक्षा कार्यक्रम	९
समृद्ध तराई मधेश सिँचाई विशेष कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	२
सम्भावित प्रादेशिक सडकहरु(संघ शसर्त अनुदान)	९
सिँचाई व्यवस्थापन कार्यालयहरु	२
सिँचाई आयोजना मर्मत सुधार तथा विस्तार कार्यक्रम	२
स्थानीय स्तरका सडकपुल तथा सामुदायिक पहुँच सुधार परियोजना(संघ शसर्त अनुदान)	९
मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	
मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१६
मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
प्रदेश तथा स्थानीय शासन सहयोग कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	१६
प्रदेश पूर्वाधार विकास प्राधिकरण	१६
प्रदेश प्रशिक्षण प्रतिष्ठान	१६
मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१६
स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान(संघ शसर्त अनुदान)	१६
वन, वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
कृषि वन तथा बृहत्तर हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१५
जडिवुटी विकास कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	१५
जडिवुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास कार्यक्रम	१५
जलाधार संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	१५
डिभिजन वन कार्यालयहरु	१५
नेपाल जलवायु परिवर्तन सहयोग कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	१३
भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम	१५
भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरु	१५

राष्ट्रीय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	१५
वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१५
वन उद्यम र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	८
वन क्षेत्र भित्रका खोल्सा खोल्सी व्यवस्थापन कार्यक्रम	१५
वन तथा भू-संरक्षण (संघ शसर्त अनुदान)	१५
वन निर्देशनालय	१५
वन, वन्यजन्तु, जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	१५
वन, वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	१५
वातावरण (संघ शसर्त अनुदान)	१३
वातावरण तथा जलवायु अनुकुलन कार्यक्रम	१३
सम्बृद्धिका लागि वन(संघ शसर्त अनुदान)	१५
शिक्षा तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय	
उच्च शिक्षा कार्यक्रम	४
नमुना विद्यालय र विशेष शिक्षा कार्यक्रम	४
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद् (विशेष कार्यक्रम समेत)(संघ शसर्त अनुदान)	४
युवा तथा खेलकुद कार्यक्रम	४
राष्ट्रीय खेलकुद परिषद्(संघ शसर्त अनुदान)	४
राष्ट्रीय परीक्षा बोर्ड(संघ शसर्त अनुदान)	४
राष्ट्रीय युवा परिचालन कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	४
राष्ट्रीय युवा परिषद्(संघ शसर्त अनुदान)	४
विज्ञान तथा प्रविधि विकास कार्यक्रम	४
विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम- जिल्ला स्तर(संघ शसर्त अनुदान)	४
शिक्षा तथा सामाजिक विकास निर्देशनालय	४
शिक्षा तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय	४
शिक्षा तालिम केन्द्र	४
शैक्षिक विकास तथा प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम	४
सबैका लागि शिक्षा- शिशु विकास कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	४
सामाजिक विकास कार्यालयहरु	५
श्रम, रोजगार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	
यातायात व्यवस्था कार्यालयहरु	९
यातायात व्यवस्था तथा सुदृढीकरण कार्यक्रम	९
रोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम (संघ शसर्त अनुदान)	८
श्रम तथा रोजगार व्यवस्थापन कार्यक्रम	८
श्रम, रोजगार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	८
स्थानीय तह	
इस्मा गाउँपालिका	१७
ऐरावती गाउँपालिका	१७
ओमसतिया गाउँपालिका	१७

कन्चन गाउँपालिका	१७
कपिलवस्तु नगरपालिका	१७
कालीगण्डकी गाउँपालिका	१७
कृष्णनगर नगरपालिका	१७
कोटहीमाई गाउँपालिका	१७
कोहलपुर नगरपालिका	१७
खजुरा गाउँपालिका	१७
गंगादेव गाउँपालिका	१७
गढवा गाउँपालिका	१७
गुलरिया नगरपालिका	१७
गुल्मीदरबार गाउँपालिका	१७
गेरुवा गाउँपालिका	१७
गैडहवा गाउँपालिका	१७
गौमुखी गाउँपालिका	१७
घोराही उपमहानगरपालिका	१७
चन्द्रकोट गाउँपालिका	१७
छत्रकोट गाउँपालिका	१७
छत्रदेव गाउँपालिका	१७
जानकी गाउँपालिका	१७
झिमरुक गाउँपालिका	१७
ठाकुरबाबा नगरपालिका	१७
डुडुवा गाउँपालिका	१७
तानसेन नगरपालिका	१७
तिनाउ गाउँपालिका	१७
तिलोत्तमा नगरपालिका	१७
तुल्सीपुर उपमहानगरपालिका	१७
त्रिवेणी गाउँपालिका	१७
थवाङ गाउँपालिका	१७
दंगीशरण गाउँपालिका	१७
देवदह नगरपालिका	१७
धुर्कोट गाउँपालिका	१७
नरैनापुर गाउँपालिका	१७
निस्दी गाउँपालिका	१७
नेपालगञ्ज उपमहानगरपालिका	१७
नौबहिनी गाउँपालिका	१७
परिवर्तन गाउँपालिका	१७
पाणिनी गाउँपालिका	१७
पाल्हीनन्दन गाउँपालिका	१७

पुथा उत्तरगंगा गाउँपालिका	१७
पूर्वखोला गाउँपालिका	१७
प्यूठान नगरपालिका	१७
प्रतापपुर गाउँपालिका	१७
बंगलाचुली गाउँपालिका	१७
बगनासकाली गाउँपालिका	१७
बढैयाताल गाउँपालिका	१७
बबई गाउँपालिका	१७
बर्दघाट नगरपालिका	१७
बाँसगढी नगरपालिका	१७
बाणगंगा नगरपालिका	१७
बारबर्दिया नगरपालिका	१७
बुटवल उपमहानगरपालिका	१७
बुद्धभुमी नगरपालिका	१७
बैजनाथ गाउँपालिका	१७
भूमिकास्थान नगरपालिका	१७
भूमे गाउँपालिका	१७
मदाने गाउँपालिका	१७
मधुवन नगरपालिका	१७
मर्चवारी गाउँपालिका	१७
मल्लरानी गाउँपालिका	१७
महाराजगञ्ज नगरपालिका	१७
माडी गाउँपालिका	१७
माण्डवी गाउँपालिका	१७
माथागढी गाउँपालिका	१७
मायादेवी गाउँपालिका	१७
मालारानी गाउँपालिका	१७
मालिका गाउँपालिका	१७
मुसिकोट नगरपालिका	१७
यसोधरा गाउँपालिका	१७
रम्भा गाउँपालिका	१७
राजपुर गाउँपालिका	१७
राजापुर नगरपालिका	१७
राप्ती गाउँपालिका	१७
राप्तीसोनारी गाउँपालिका	१७
रामग्राम नगरपालिका	१७
रामपुर नगरपालिका	१७
रिब्दीकोट गाउँपालिका	१७

रुन्टीगढी गाउँपालिका	१७
रुरु गाउँपालिका	१७
रेसुंगा नगरपालिका	१७
रैनादेवी छहरा गाउँपालिका	१७
रोल्पा नगरपालिका	१७
रोहिणी गाउँपालिका	१७
लमही नगरपालिका	१७
लुङ्ग्री गाउँपालिका	१७
लुम्बिनी सांस्कृतिक नगरपालिका	१७
विजयनगर गाउँपालिका	१७
शान्तिनगर गाउँपालिका	१७
शितगंगा नगरपालिका	१७
शिवराज नगरपालिका	१७
शुद्धोधन गाउँपालिका	१७
सत्यवती गाउँपालिका	१७
सन्धिखर्क नगरपालिका	१७
सम्मरीमाई गाउँपालिका	१७
सरावल गाउँपालिका	१७
सरुमारानी गाउँपालिका	१७
सिद्धार्थनगर नगरपालिका	१७
सियारी गाउँपालिका	१७
सिस्ने गाउँपालिका	१७
सुनछहरी गाउँपालिका	१७
सुनवल नगरपालिका	१७
सुनिल स्मृति गाउँपालिका	१७
सुस्ता गाउँपालिका	१७
सैनामैना नगरपालिका	१७
स्थानीय तह अनुदान	१७
स्वर्गद्वारी नगरपालिका	१७
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	
आयुर्वेद सेवा कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	३
आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरु	३
उपचारात्मक सेवा कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	३
एकीकृत महिला स्वास्थ्य तथा प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	३
एकीकृत स्वास्थ्य तथा सरसफाई कार्यक्रमहरु	३
एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण(संघ शसर्त अनुदान)	३
क्षयरोग नियन्त्रण(संघ शसर्त अनुदान)	३
नर्सिङ तथा सामाजिक सुरक्षा सेवा कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	३

प्रदेश जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला	₹
प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	₹
प्रादेशिक अस्पताल सुदृढीकरण कार्यक्रम	₹
प्रादेशिक अस्पतालहरु	₹
महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	₹
राष्ट्रिय तालिम कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	₹
राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा संचार केन्द्र(संघ शसर्त अनुदान)	₹
स्वास्थ्य कार्यालयहरु	₹
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	₹
स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	₹
स्वास्थ्य निर्देशनालय	₹
स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम(संघ शसर्त अनुदान)	₹
जम्मा	

प्रकाशक:

प्रदेश योजना आयोग
लुम्बिनी प्रदेश, राप्ती उपत्यका (देउखुरी), नेपाल
फोन: (+९७७) ०८२-४१३१०५
इमेल: infoppc.p5@gmail.com
वेब: ppc.lumbini.gov.np